

A
PARLAMENTI VÁLASZTÓI JOG
TERJEDELME
A NAGYOBB EURÓPAI ÁLLAMOKBAN

IRTA

DR. HARRER FERENCZ

KÜLÖNLENYOMAT A *HUSZADIK SZÁZAD*-BÓL.

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KÖNYVKERESKEDÉSE

1905.

A PARLAMENTI VÁLASZTÓI JOG TERJEDELME A NAGYOBB EURÓPAI ÁLLAMOKBAN.¹

Közeletünket az újabb időben foglalkoztató nagy kérdések egyike kétségtelenül a parlamenti választói jog kiterjesztése; mostanában különösen emelte jelentőségét az, hogy talán korszakos politikai átalakulások küszöbén állunk. Azt hisszük, hogy ily körülmények közt hasznos munkát végezünk, ha megismertjük, hogy a választói jog² terjedelme a nagyobb európai államokban úgy a jogszabályok szerint, mint a valóságban,³ a modern államalakulás óta miképen fejlődött és milyen ma. Mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell állapítanunk, milyen kérdéseket ölel fel a választói jog terjedelme, elő kívánjuk adni az ezen kérdésekre vonatkozó nézeteket, érveket és ellenérveket, végre megfogjuk jelölni azokat a tényezőket, melyek nézetünk szerint a választói jog terjedelmét befolyásolják.

A választói jog terjedelme függ első sorban és alapjában a választói jog kellékeitől még pedig: igenlégesen, a választói jog és illetőleg, a hol a törvények ezt a megkülönböztetést teszik, a választói jog gyakorolhatásának feltételeitől (állampolgárság,

¹ Természetesen csak a képviselői kamarákra terjeszkedünk ki, melyek kizárólag választás alapján alakulnak. Források: Concha Gy.: Politika I. k. 405—457. l. Bpest, 1895. Dr. Reiner Zs.: A választási jog reformja. Bpest, 1904. G. Meyer: Das parlamentarische Wahlrecht. Berlin, 1901. Benoist: La crise de l'État moderne. Paris 1897.

² Mindig csak a parlamenti választói jog értendő.

³ A választási statisztikának államonként különböző feldolgozása nem tette lehetővé, hogy egyöntetű anyagot nyújthassunk; a mely adatok a tárgyalat államok mindegyikére megvoltak, azokat az alább következő táblázatokban összehasonlítólalag feltüntettük.

bizonyos nem, kor, szellemi, vagyoni képesítés, állandó tartózkodás stb.); nemlegesen, a választói jogból és illetőleg gyakorlásából való időleges vagy végleges kizárás feltételeitől (bizonyos, különösen katonai szolgálatban állás, önjoguság hiánya, bizonyos bűncselekmények miatt elítéltség stb.). — Ugyanazon kellékek mellett azonban szűkebb vagy tágabb a választói jog terjedelme a szerint, a mint a kellékekkel bírónak fejenként csak egy, vagy pedig annak folytán, hogy több helyen szavazhatnak (pl. fekvő birtok után) vagy mert bizonyos minősítés alapján némelyeknek (szellemileg vagy vagyoniilag kiemelkedőknek) közülök a törvény több szavazatot ad, több szavazatuk van, vagyis a szerint, a mint az egyenlő vagy a többszörös szavazat rendszere áll fenn. — Befolyással van azután a választói jog terjedelmére a választás közvetlenségének vagy közvetettségének; nevezetesen a közvetett választási rendszer két irányban van hatással: az ösválasztókat (kik a képviselőt választókat választják) tekintve, a választói jog kiterjesztésére, a képviselőválasztókat tekintve, annak megszükitésére. — Nem ugyan magának a választói jognak, de (a mi végeredményében vele egyre megy, mert megnehezítése illuzóriussá teszi magát a jogot) a választói jog gyakorlásának terjedelmére befolyása van a szavazás helyének. Sőt itt a kapcsolat annyira szoros, hogy a választói jog kellékeinek leszállításával és a választóknak ennek folytán bekövetkező megszáporodásával párhuzamosan szükségkép közelebb vitetik a szavazás helye a választókhoz. — Szintén a választói jog gyakorlásának terjedelme függ, ha nem is annyira, mint a szavazás helyétől, a szavazás nyíltságától, illetőleg titkosságától. Kétségtelen tény, hogy a titkos szavazás mellett több választó él jogával. — A választói jog gyakorlását természetesen még inkább fokozza a kötelező szavazás. — Végre hatásában befolyással van a választói jog terjedelmére a választókerületeknek, illetőleg érdekképviselőnél s általában az osztályválasztási rendszernél a választó testületeknek megalakítása. Míg a választókerületeknek a lakosság száma arányában való megalakítása minden szavazat hatását egyenlően biztosítja, addig a választókerületeknek ettől eltérő, a választótestületeknek pedig mindenféle megalakítása, a szavazatok kisebb-nagyobb részét, a szerint a mint fokozatosan több-több választóra esik egy képviselő, hatásában lejjebb-lejjebb csökkenti. Lássuk már most az ezen kérdésekre vonatkozólag általában vallott nézeteket.

A választói jog kellékeire vonatkozó vélemények két fogalom

alá csoportosulnak; ezek: az általános és a korlátolt választói jog. Általános választói jog alatt értik ma azt, melynek kellékei csak az állampolgárság (ez a külön államokban való élés szükségképi következménye), a férfinem (a nőknek a választói jogból kizárása Európában ma még általánosnak mondható), bizonyos kor (az érett gondolkozásnak és cselekvésnek természetes feltétele) és esetleg bizonyos ideig tartó állandó tartózkodás (ennek, a hullámozó népességgel szemben a letelepedettnek súlyát emelő feltételnek csaknem mindenki megfelelhet). Korlátolt választói jog az, melynek ezeken kívül még más, különös kellékei vannak, első sorban bizonyos szellemi vagy vagyoni képesítés, azután valamely rendhez vagy felekezethez tartozás s egyebek. Kizárási okok a választói jog mindkét fajánál egyaránt szoktak lenni, de nagyobb jelentőségük a választói jog terjedelmére nincs. Az általános választói jognak az ember veleszületett természetes jogaként felfogása a tudományban ma már meghaladott álláspontnak tekinthető. A választás az egyénnek, mint az állam tagjának, állami szervi minőségben való részvétele az állam működésében és az erre való jog az egyént minden államban államtagi minőségénél fogva illeti meg. A valóságban ugyan a választói jog akként fog alakulni, a mint az állam tagjaiban az állami társadalom mindenkori szükségletei kielégítésére való képesség és készség megvan,¹ de kétségtelen, hogy minél több egyén válik részesévé a választói jognak, annál inkább fognak az osztály-érdekek háttérbe szorulni és az állami társadalom egészének, a mai nemzeti államokban tehát a nemzeti sajátosság által egybekapcsolt összes egyéneknek érdekei kielégítést nyerni. Még egy olyan épen nem progresszív irányu író is, mint G. Meyer, azt írja, hogy a birtok választói mindig hajlandók lesznek érdekeiket kizárólagosan irányadóul venni és hogy a német birodalom szociálpolitikai törvényei — a melyeknek közérdekű voltát mégis bajos volna talán elvitatni — alig jöttek volna létre az általános választói jog nélkül.² (Bizonyos, hogy nekünk ebből a szempontból elég, ha Németországban vagy másutt külföldön van általános választói jog, mert mi törvényeinket úgy is onnan kapjuk.) Az általános választói jog ellen felhozatni szokott érvek közül felsorolhatjuk, — bővebb indoklásra ezek nem szorulnak, — hogy heves pártküzdelmeket idéz elő, hogy az intelligens kisebbség elnyomására vezet, hogy a középszerűségeknek nyit tért és ezzel a

¹ Szerző: Az állami szervezet alapjai. Huszadik Század VI. évf. 1. sz. 62. l.

² G. Meyer id. m. 421. l.

parlament színvonalát süllyeszti, hogy az alsóbb osztályok osztályérdekeit tolja előtérbe s végre, hogy az alsóbb osztályú választók könnyen befolyásolhatók. Külön kell azonban megemlítenünk egy ellenvetést, melyet főleg nálunk hangoztatnak; t. i. azt, hogy a nemzetiségek politikai súlyát növelné. Sokszor hallottuk emlegetni, de alaposabb kifejtését nem vettük. Már az 1874-iki választási törvény tárgyalásánál utalt rá, de részletesen nem nyilatkozott, Szápáry Gyula belügyminiszter. Erre Mocsáry Lajos azt felelte, hogy nem tudja mi a különbség, ha 3—4 ezer vagy 7—8 ezer nemzetiségi választó választja ugyanabban a kerületben ugyanazt a képviselőt.¹ A függetlenségi és 48-as párt, mely ugyan az utóbbi országgyűléseken felvette programjába a választói jog kiterjesztését, minden alkalommal óvakodott az általános választói jog említésétől. Egész szokatlan e téren dr. Kmety Károly bátor hangja, ki azt írja, hogy a nemzetiségi veszély csak ürügy az általános szavazati jog ellen, melyet a magyar államiság érdekében üdvösnek kell nyilvánítanunk, melyet tehát bátran a nemzeti politika zászlójára írva követelhetünk.² A mi nézetünk e tekintetben az, hogy minden szeparatiztikus törekvéssel szemben a nagy tömegek érdekkapcsolata a legjobb ellensúly. Ezért tört lándzsát Bismarck az általános választói jog mellett; így akarta a birodalmi egységet a kis államok partikularisztikus törekvéseivel szemben megtámasztani. — Az általános választói jogot korlátozó leggyakoribb feltétel a vagyoni census, melyet a vagyonosoknak az állam boldogulásában fekvő nagyobb érdekével és nagyobb teherviselésével indokolnak. A mi az elsőt illeti, az igaz; csak-hogy ép a vagyonosak osztálypolitikája a legfőbb okozója annak, hogy az alsóbb osztályok az uralkodó társadalomnak államilag szervezett egészével kevesebb szolidaritást éreznek, a mi kétségkívül meggyöngíti az állami társadalom erejét; a teherviselési érv ellen, miután a census mindig az egyenes adószolgáltatáson nyugszik, azt hozzák fel és nem alap nélkül, hogy az állami szolgáltatások tulnyomólag nagyobb terhe a közvetett (fogyasztási) adószolgáltatás és a katonai szolgálat, ezek pedig ép az alsóbb osztályokat terhelik jobban. Egyébként igen nehéz a census határát megállapítani; ha magas, nagyon sok polgárt zár ki, ha alacsony, hatástalan. Egy enyhébb faja a vagyoni censusnak az

¹ Képvh. N. 1872—75. XI. k. 165. l.

² Egyetértés 1904 decz. 25-iki szám.

Angliában meglevő megadóztatott önálló háztartás feltétele, mely azonban szorosan össze van forrva az ottani sajátos birtok-, illetőleg lakásviszonyokkal. Az értelmi census a művelt elemnek, főleg ott, a hol vagyoni census van, ennek ellensúlyozására kíván nagyobb súlyt biztosítani. E censusnak is különben az a baja, ha magas, nagyon sokat kizár, ha alacsony (olvasás-írás feltétele), nincs sok jelentősége, különösen ma, mikor a kötelező elemi oktatás az u. n. kulturállamokban csaknem általánosnak mondható; de meg a közéleti érettségnek értelmi kulcsát nagyon bajos megállapítani; nagy kérdés, hogy az olvasni-írni tudás még ma is egyáltalán feltétele-e. A rendi korlát már elenyészőben van, a felekezeti már meg is szűnt. — Ugyanugy, mint a census, a vagyoni és értelmi kiválóság súlyának nagyobbitását célozza a többszörös szavazat rendszere, akár csak mintegy véletlenül legyen meg, a több kerületben való minősítés érvényesíthetése által, mint Angliában, akár rendszeresen szervezve, mint Belgiumban és bizonyos tekintetben Ausztriában. Mértékére nézve is ugyanaz áll; ha a többszörös szavazatok száma kevés (2—3), hatása olyan, mint az általános választói jogé, ha sok (10—20), magas censusként hat. — Közvetlen választás az, melynél a választói joggal bírók valamennyien a képviselőre szavaznak, közvetett az, melynél a választói joggal bírók (ez esetben ösválasztóknak szokták őket nevezni) maguk közül bizonyos számú egyént (képviseelőválasztót) választanak és ezek szavaznak azután a képviselőre. A közvetett választás annak a feltevésnek a szülöttje, hogy a nagy tömeg alkalmas ugyan arra, hogy saját közvetlen környezete köréből a legalkalmasabbat kiválassza, de arra már nem, hogy a képviselőjelöltek közül felismerhesse a legkiválóbbat; ennélfogva elméletileg célja a legintelligensebb képviselőt, a gyakorlatban azonban inkább (miután vagy csak részleges az alsóbb osztályokra, mint Ausztriában, vagy az osztályválasztással van kombinálva, mint Poroszországban) osztályuralmat biztosítani. Előbb-utóbb vagy teljes közömbösségre vezet (a közvetlen választásoknál az ösválasztóknak alig 10—20 % a szavaz), vagy pedig az ösválasztók megerősödése esetén utasítási rendszerre alakul át; mindkét eset megszűnéséhez visz. — A választás minél teljesebb keresztülvitele azt kívánja, hogy a szavazás helye minél közelebb hozassék a választóhoz. De kényszerűvé válik e kívánság, a választói jognak a lakosság széles rétegeire való kiterjesztésével; egyrészt azért, mert nagy tömegek a választási aktusra egy helyre amugy sem központosíthatók, másrészt mivel

a szegényebb elem csak így élhet választói jogával; a fuvarozási költség megtérítése ugyan lehetővé teszi a szegényeknek is távolabb fekvő szavazási helyre eljutását, de tág teret nyit a vesztegetéseknek. Ezért ma általános követelés a községenként való szavazás. — Számos az érv és ellenérv a nyílt és titkos szavazás mellett és ellen. Ezeket a tulnyomóan követelt titkosság körül fogjuk csoportosítani. A titkosság mellett felhozzák, hogy a gazdaságilag gyengébb osztályoknak egyedül teszi lehetővé a szabad akaratnyilvánítást, megszünteti a vesztegetéseket, kevesebbit a szavazástól tartózkodók számát, biztosítja a választás nyugodt lefolyását; ellene, hogy ellenkezik a közélet nyilvánossági elvével és a népet jellemtelenségre neveli. Az előbbi érvek nagyobb súlyát mutatja a titkos szavazás terjedése. — A kötelező szavazás követelése egy elvi alaphól indul ki, t. i. a választói jog közkötelességi természetéből, de mozgatója voltakép a birtokosok osztálypolitikája, mely itt a réven visszaakar valamit nyerni abból, a mit az általános választói jog behozatalával elvesztett a vámon; a kötelező választástól várják ugyanis a mérsékeltebb, de a közélet iránt közömbösebb elemek tulsúlyának biztosítását a sokkal mozgékonyabb radikális elemekkel szemben. De a kötelező szavazással, melynek hatását természetesen csak büntető sanctio biztosíthatja, csak a formális szavazást lehet elérni, a valóságos részvételt a nyílt szavazásnál sem és még kevésbé a titkosnál. Belgiumon kívül nem is talált elfogadásra. — A modern állam állampolgársági kötelekre alapított képviselét elvileg más alapra, mint a népességre helyezni nem lehet; ennél fogva a választókerületek a lakosság száma arányában állapítandók meg. Persze a lakosságnak a választókerületekben való állandó változása — mely mellesleg megjegyezve mindig retrograd irányban hat, a mennyiben a néptömrölési csomópontokban, tehát ott, hol a nemzet életerejé erősebben lüktet, a képviselő intenzitását (az 1 képviselőre eső választók számának növelésével)¹ csökkenti, — a választókerületeknek időnként való újra beosztását kívánná. A képviselőknek minden más módon való elosztása, így adóosztályok szerint, mint Poroszországban, vagy érdekképviselő (egyhivatásuk: földbirtokosok, iparosok és kereskedők stb. egybefoglalásával) alapján, mint Ausztriában, kiváltságos osztályuralmat biztosít az állami

¹ Budapesten a VII. ker. képviselőjére esik 175.934, a 9 fővárosi képviselőre pedig 774.045 lakos. Budapest székesfőváros Statisztikai évkönyve, szerk.: dr. Thirring Gusztáv, 1902. 14. l.

társadalom közösségi érdekeinek rovására. Érdekképviselőt kétségtelenül lesz azért minden parlamentben, sőt *minden parlamenti képviselőt érdekképviselőt*, mert ha, a mint G. Meyer csak az érdekképviselői rendszerre mondja,¹ tizszer is az áll az alkotmányban, hogy a képviselő a nép képviselője, tényleg mégis mindegyik érdekesoportja képviselőjének tekinti magát. Csakhogy ez az érdekképviselő nem törvényhozási úton történt mesterséges beosztáson nyugszik, hanem az egész társadalmat mozgató érdekek harcából alakul ki és nem kiváltságos helyzetek megrögzítésére irányul, hanem az érdekharczon keresztül az érdekek összeegyeztetésére, a társadalom boldogulására.

Ha az előadott nézetek közül némelyik a választói jog lényegéből folyik is (mint pl. a szavazás helye megközelítésének lehető könnyítése), azok mégis többé-kevésbé kapcsolatban vannak nemcsak bizonyos államfelfogással, hanem bizonyos rendi vagy osztályfelfogással is. Mellőzve már most mindenféle ilyen szempontokat, nézzük azt, hogy a választói jog terjedelmét a vázolt keretben miféle tényezők befolyásolják, illetőleg a választói jog terjedelmének alakulására nézve az állami társadalmak életének megfigyelése alapján milyen tényeket állapíthatunk meg. És látni fogjuk a következőket: A választói jog terjedelme olyankor szélesedik ki, kellei akkor szállnak le a minimumra, a mikor vagy az uralkodó társadalom kitágul, érdekkörét megnagyobbítva, mint az a rendi államoknak az állampolgári kötelek alapijára való áthelyezkedésénél mindenütt történt, vagy pedig a mikor az állami társadalom létérdeke minden rétegének össz működésére szorul, akár nagyobb expansio kifejtése végett, mint a német egység megteremtésénél, akár valamely környező társadalmi alakulattal szemben való védekezésre, mint ma hazánkban; az ilyen döntő pillanatokban az osztályérdekek mindenütt háttérbe szorulnak. A választói jog megszükitése, illetőleg megszerzése feltételeinek megnehezítése pedig, bár ez a reakció nem mindig áll be, akkor szokott bekövetkezni, a mikor a krízis elmúltával a hatalmasabb osztályok ismét rávetik magukat a helyzetnek kiaknázására, az esetleges sikernek lefoglalására; ezt a francia és angol választói reformok története világosan mutatja. A titkos választás a választói jog kiterjesztésére irányuló követeléseknek mindig függeléke, hisz az alsóbb osztályok választási szabadsága biztosításának tekintetik; de míg a választói jog kiterjesztésére

¹ G. Meyer id. m. 432—433. l.

való törekvés sokszor kompromittálni kénytelen a politikai hatalom birtokában levő elemekkel, — ily kompromisszum jellege van a többszörös szavazatnak Belgiumban és az általános választói jogon alapuló V. kuria beiktatásának az osztrák érdekképviselési rendszerbe — addig a titkos választás, mint a választói akaratnyilvánításnak kétségtelenül legszabadabb formája, nem igen utasítható vissza. A közvetett választás a már kifejtett okoknál fogva minden választási reform alkalmával szinte önként értetőleg elejtetik. A választókerületek alakításánál, bár itt a népesség alapul vétele ma már alig mellőzhető, szintén érvényesülhet valamikép az osztályuralom, természetesen még inkább érdekképviselési választótestületek alakításánál, a mivel némelyek az általános választói joggal bírótat szervezhetnek. Ezek után áttérhetünk a konkrét választói jogokra.

Franciaország.¹

Az 1789-iki francia nemzetgyűlés még rendi alapokon gyűlt egybe: a nemesség, a papság és a harmadik rend (az egyéb népesség) képviselőiből, kik közül az utóbbiak — és ez a harmadik rend sulyának erős emelkedését mutatja — ezuttal már annyian voltak, mint a másik két rend képviselői együttvéve. A harmadik rend, miután a másik két rendnek csatlakozásra bírására irányuló kísérletei meghiusultak, de néhány papnak ülésein való megjelenésével többségre tudott szert tenni, az 1789. május 5-én megnyílt rendi gyűlést június 17-én nemzetgyűlésként megalakultnak jelentette ki. És ezzel hatalmas lendületet vesz a polgárságnak a közhatalomért való harca, melynek változó fordulatait élesen jelzi a parlamenti választói jog mindenkori terjedelme, a mely, mint látni fogjuk, a szerint lesz tágabb vagy szűkebb, a mint a polgárság anyagilag és szellemileg erősebb elemei érdekeik kielégítése végett a gyöngébbekre és a munkásosztályra támaszkodni, velük szolidaritásba lépni kénytelenek, vagy a kivivott helyzet kiaknázásánál előlük elzárkózni tudnak. A nemzetgyűlés az 1789. október 1-én a király elé terjesztett, de a király részéről csak 1790. február 4-én elfogadott alkotmányban a törvényhozás szervévé a nemzet-

¹ G. Meyer id. m. 42—78., 84—105., 159—169. l. m. Hauriou: Précis de droit administratif et de droit public général. Paris 1901. 333—340. és 424—427. l. Journal de la société de statistique de Paris 12. sz. dec. 1904. 421—425. l.

gyűlést teszi, melynek szervezetét az 1789. deczember 22-iki és néhány kiegészítő törvény állapította meg. Mindezen rendelkezéseket azonban csekély módosítással átvette az 1791. szeptember 3-iki alkotmány, mely szerint a nemzet részvétele a nemzetgyűlésben a következő: Szemben azon törekvésekkel, melyek a választói jogot minden állampolgár természetes jogának tekintve, a képviselőt a lakosság számához kívánták arányosítani, az alkotmány a *képviselőt háromféle alapra* helyezte, u. m. területre, népességre és adóalapra; még pedig olyképpen, hogy elvül elfogadva azt, hogy a képviselők száma kilenczszer akkora legyen, mint a departementoké, a képviselők (745) első harmadát (247) a departementok közt egyenlően (mindegyikre hármat, a departement számba menő Páris kivételével, mely ez alapon csak egy képviselőt nyert), a második harmadot (249) a departementok lakosságának az összlakossághoz való arányában, a harmadik harmadot (249) a departementok egyenesadószolgáltatásának az összegyenesadószolgáltatáshoz való arányában osztotta meg. A választói jog terjedelmének megállapításánál is már erős pártja volt az általános választói jognak, melynek hívei, első sorban Robespierre, követelésüket az emberi jogok kijelentésére alapították, mely maga ismét a természetjog gyümölcse volt; de ekkor a nemzetgyűlésben még tulsúlyban lévén a polgárság érdekeit mérsékelt reformokkal biztosíthatni vélő polgárok, ezek egyrészt az utolsó rendi gyűlés választói jogát szabályozó 1789. január 24-iki királyi rendeletnek, másrészt a sokak által mintául vett angol parlamenti választói jognak hatása alatt, mely mindkettő ismerte a censust, a választói jogot, bár igen széleskörűen, mégis mérsékelt censusal állapították meg. A *választói jog kellékei* ugyanis: 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 25 éves kor, 4. egy éven át való lakás a kantonban vagy városban, 5. háromnap munkáértékének (ezt a törvényhozás állapítja meg hat évenként) megfelelő egyenes adó fizetése, 6. cselédi viszonyban nem állás (a függetlenség érdekében), 7. a nemzetőrség jegyzékébe való bevezetés, 8. a nép, a törvény és a király iránt való hűségre, valamint az alkotmány fentartására a polgáreskünek letétele. Függsz a választói jog csőd vagy fizetéseképtelenség esetén és vád alatt levőkre nézve. A *választás* a régi rendi választások módjára közvetett. A *szavazás titkos*, a mi részben már a rendi választásoknál is megvolt; az *ösválasztások* a nagyobb városok kivételével *kantononként* (a helyi befolyások

gyöngítése végett), a *képviselők választása a departementok székhelyén* megy végbe.

De a választói jognak széles alapokra helyezése felé való első lépés után a nemzetgyűlés csakhamar megtette a másodikat és hatalmasabbat is. Előidézője az 1792 augusztus 10-iki felkelés volt, melynek következtében a nemzetgyűlés ideiglenesen letette a királyt és elhatározta egy nemzeti konvent összehívását és mindjárt meg is hozta a konventi választásokra vonatkozó 1792 augusztus 11-iki törvényt, mely a *képviselők* számát és a departementok közt való *megosztását*, valamint a *közvetett és titkos választást* megtartotta, de a választói jog terjedelmére nézve már a nemzetgyűlési ellenzék demokrata eszméit juttatta diadalra, a mennyiben a census mellőztetett, a korhatár pedig azzal az indokolással, hogy a kire a haza védelme van bízva, a választásoktól sem zárható ki, leszállított 25 évről 21 évre. A *választói jog kellékei* csak: 1. az állampolgárság, 2. a férfi nem, 3. a 21 éves kor, 4. a kantonban való egy évi lakás, 5. saját munkából vagy jövedelemből élés, 6. cselédi viszonyban nem állás, 7. a szabadság és egyenlőség fentartására vagy védelmében való meghalásra az eskünek letétele. A választók száma ezzel körülbelül 7 millióra emelkedett 4 millióról, de a nagy terrorizmus miatt több mint 6 millió választó nem élt jogával.

Még szélesebb alapra helyezte a választói jogot maga a konvent, a mely miután a királyságot végleg eltörölte és a királlyal is végzett, kidolgozta az új alkotmányt. A konvent 1793 június 24-iki alkotmánya már a *képviselőket* puszta *lakosság száma arányában* osztja meg, még pedig 40,000 lakosra egyet (összesen kb. 750) és e végből külön választókerületeket alakított. A *választói jog kellékei* már csak: 1. a polgárjog (ez 21 éves korhoz volt kötve és megszerzése nagyon megkönnyítetett, úgy hogy szinte minden idegen elnyerhette), 2. a férfinenem, 3. a kantonban való 6 hónapi lakás; a cselédek azonban erősen függő helyzetük miatt most is kizárattak. A *választás közvetlenné* tétetett azzal az indokolással, hogy ez egyedül felel meg a demokrata elveknek, különösen a többségi elvnek és egyedül juttatja kifejezésre az általános akaratot; a közvetett választás csak mesterséges többségeket teremt. Az egyes választóra bízott, hogy nyilvánosan *élszóval, vagy titkosan* szavazólappal szavazzon; az előbbi mellett a szabad alkotmánynak megfelelőbb volta hozatott fel, az utóbbi mellett az, hogy nagyobb függetlenséget biztosít. A *szavazás kantononként* volt végzendő.

Ez a reform azonban a papíron maradt, mert a konvent az alkotmány életbeléptetését elhalasztotta a békéig és kimondotta, hogy addig forradalmi kormányzat legyen, melyet a konvent és a jóléti bizottság gyakorol. Uralmuk — a rémuralom — 1894 július 28-án (thermidor 10) ért véget Robespierre bukásával. Most a hatalom ismét visszaszáll a konventra, mely új alkotmánytervet készít.

A konvent második alkotmánya, az 1795 augusztus 22-iki (III. év fructidor 5-iki) u. n. direktoriális alkotmány (nevét onnan nyerte, hogy a végrehajtó hatalmat öt direktorral bízta), melyet a nép 1 millió 57 ezer szóval 50 ezer ellen elfogadott, az elsővel szemben a rémuralom erős visszahatását tünteti fel. A törvényhozó szerv az öregek (250) és az ötszázak (500) tanácsából áll. *A képviselők* (mindkét testületi) departementonként *a lakosság száma arányában* osztatnak meg. *A választói jog* *kellékei*: 1. a polgárjog (ez most a 25 éves korhoz és [háborutviseltek kivételével] valamelyes egyenes adó fizetéséhez kötött, továbbá a polgárjegyzékbe való bevezetéshez, melynek feltétele az olvasni, írni tudás volt), 2. a férfinem, 3. a kantonban való egy évi lakás. A kire választási vesztegetés bizonyul reá, első esetben 20 évre, visszaesés esetén mindenkorra elveszti választói jogát. A választói jog terjedelme tehát általában az 1791-iki alkotmányéhoz hasonló. A megszükités mellett az hozatott fel, hogy így érhető el a legjobbak uralma; az általános választói jognak pedig alig volt szószólója. És újra alkalmazást nyert a *közvetett választás* is, melyet ezúttal a választások szabadsága és tisztasága érdekében követeltek. Ugyanezen okokból a *szavazás* ismét kötelezően *titkossá* tétetett és ezentul az is maradt a mai napig; a *kantononként való szavazás* megtartatott.

Az 1799 november 9—10-iki (brumairei) államcsinnyel, a melylyel Bonaparte a közhatalmat magához ragadta, a parlamenti választási rendszer Franciaországban eltűnik és Napoleon alatt nem is éled fel újra, csak 1815-ben a 100 napi uralomban; ekkor a választói jog a polgársághoz és a 25 éves korhoz kötöttetett. Napoleon törvényhozó testének tagjait a szenátus nevezte ki a jelölési lajstromokból, melyek eleinte az általános választói jog elvei szerint, majd később (1802 óta) a vagyonszámba osztályok kedvezésével állítottak egybe.

Napoleon bukása után az 1814 június 4-iki *charte* visszaállította ugyan a parlamenti választási rendszert, de a választói jog terjedelmét jóval megszükitette. Így akarta a

forradalom által uralomra jutott polgárság vagyonosabb része, a küzdelemben szövetségesei, a kispolgársággal és a munkásosztálylyal szemben politikai befolyását és a most már érdekében levő békés fejlődést biztosítani.¹ A charte szerint a departementok képviselik számát megtartják. A választói jog kellékei: 1. a polgárjog, 2. a férfinem, 3. a 30 éves kor, 4. 300 frank egyenes adó fizetése. A charte szűkszavu rendelkezéseit részben módosította, részben kiegészítette a választásokat elrendelő 1815 július 13-iki ordonnanz. A választói jog kellékei közül a korhatárt leszállította 25 évre; a választást pedig részben tette közvetetté olyképp, hogy az arrondissementok választó testülete annyi képviselőt jelölt, a hány a departementra esett, a departementok választó testülete (az előbbiek küldötteiből alakult) pedig választotta a képviselőket, de a jelöltek felét meg kellett választania. Ekkor a 29.574,963 lakosságból 71,622-nek (0.24%) volt választói joga. Az ezen alapon végbement választásokból kikerült kamara elé a kormány egy törvényjavaslatot terjesztett, mely a választó testületek tagjaivá egy sereg hivatalnokot a törvény erejénél fogva kívánt tenni, a javaslatból azonban törvény nem lett. A választói jog kellékeire nézve teljesen a charte alapján áll (csak a censushoz a feleség és a nem önálló gyermekek adójának beszámítását is megengedi) az 1817 február 5-iki törvény, mely azonban közvetlenné tette a választást, mivel a választói jog megszorítása folytán annyira megcsappant a választók száma, hogy a közvetett választás létjogosultságát elvesztette; ugyanez okból a szavazás a departementok székhelyére koncentráltatott.

A mindjobban erősbbödő nagy tőkének és a vele kapcsolatban súlyában ismét megnövekedő nagy földbirtoknak ez a szűkkörű választói jogból pedig természetsszerűleg következő reform nem tetszett, sőt keveselte maga a charte által biztosított befolyást is. A nagy vagyon tulsúlyának biztosítására irányult törekvések sikerét jelzi az 1820 június 29. törvény, mely a kettős szavazati jogot teremtette meg; nevezetesen elrendelte, hogy az eddigi képviselőket (258) az arrondissementok választó

¹ Benjamin Constant szerint a közérdek megítélésére szabad idő kell és ezt csak a birtok nyújtja. A munkásosztályoknak adott politikai jogok élvezete számukra a csábítás, az állam számára a rendetlenség forrása. A birtokosok — de nem szabad a birtoknak nagyon kicsinek lennie — többsége azonban mindig a rend, az igazságosság és az államfentartás elveiért fog helyt állani. — Meyer id. m. 85. l.

testületei válasszák az arrondissementok székhelyén, míg 172 új képviselőt a départementokéi a départementok székhelyén; az előbbieket az arrondissement összes választóiból, az utóbbiak a département választóinak a legtöbb adófizető negyedéből állanak; ezeknek tehát kettős szavazatuk van (egy az arrondissement és egy département választó testületében). Ezzel a választási rendszerrel aztán sikerült a szűkkörű választói jog mellett is bekerült szabadelvű elemeket a legközelebbi választáskor, 1824-ben, a kamarából kiszorítani. A reakció azonban, a mely most teljes virágzásába jutott, nemsokára újra fölélesztette az ellenzéket, mely az 1827-iki választásoknál már többséget nyert, az 1830-iakban pedig teljes diadalt aratott. De a király ezen eredményben nem nyugodott meg, hanem a kamarát újból fölőszlatta és az 1830 július 25-iki *ordonnanz*-szal a választói jogra nézve a *charte* rendelkezéseit, az eljárásra nézve pedig az 1815 július 13-iki *ordonnanz* részben közvetett választását állította vissza. A király alkotmányellenes rendelkezései folytán kitört forradalom — mely ezúttal a liberális polgárság forradalma volt a reakció ellen — azonban megakadályozta ezen rendelet életbelépését.

Az 1830 augusztus 7-iki *charte* és a vele kapcsolatos 1831 április 19-iki törvény a választói jogon lényeges változtatásokat tett. A képviselők számát emelte (459-re) és a törvényben megállapított külön választókerületek közt osztotta meg őket. A választói jog terjedelmének megállapításánál természetesen a polgári jellegű forradalom győzelmének megfelelően a középvagyon és az értelmiség érvényesült. A választói jog *kellékei*: 1. a polgári és politikai jogok birtoka, 2. a férfinem, 3. a 25 éves kor, 4. 200 frank egyenes adó fizetése, a departementi és községi pótdók (centimes additionels) hozzászámításával és a feleség s nem önálló gyermek adójának beszámításával; özvegyek és elvált asszonyok adója egy fiu, unoka vő vagy unoka férje javára számítható. Az adócensus tehát a jómódu középpolgár tehetőségéhez viszonyított. Ezenkívül az értelmiség czimén az adócensus 1. az Institut tagjainál, 2. az 1200 frank nyugdíjú és a választókerületben 3 éve lakó tiszteknél 100 frankra szállított le, (a kormány javaslata a szellemi censust tágabb körűvé és adófizetéstől függetlenné akarta tenni). Ily módon a választók száma 166,583-ra (a 32.569,223 lakosnak 0.51%-a) emelkedett. A választás ismét közvetlen lett. A szavazás a választókerületben egy helyen történt.

A juliusi forradalom ugyan a közhatalomban részesedők körét a középpolgársággal kitágította, de ezzel csak megerősítette a vagyonos polgári osztály uralmát, a mely most osztály-érdekeit annál ridegebben érvényesíthette és érvényesítette is. Ezen osztályuralom ellen már a harminczas évek vége felé erős mozgalom támadt, melynek egyik főtörekvése a választói jognak kiterjesztése; a mérsékeltőbbek csak a censust kívánták leszállítani, a radikálisabbak az általános választói jog követeléséig mentek. A negyvenes évek folyamán ez a mozgalom erejében már annyira megnövekedett, hogy csak egy szikra kellett, mely a reform hiveiben felgyülemlett gyújtóanyagot felrobbantsa. Ez a szikra 1848 februárjában ki is pattant. A választói jog kiterjesztése érdekében Párisban tervezett egyik bankettet a kormány eltiltotta, a mire kitört a forradalom; a király leköszönt, a köztársaság kikiáltott és a forradalmi kormány, természetesen az általános választói jog alapján, alkotmányozó nemzetgyűlést hívott össze.

A nemzetgyűlési választásokat szabályozó 1848 márczius 5-iki decret a *képviselőket* (900) a departementok közt a *lakosság száma arányában osztja meg*; a *választói jog kellékei*: 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor, 4. a községben 6 hónapon át való lakás, 5. a polgári jogok élvezete; a *választás közvetlen*, a *szavazás* pedig ismét *kantononként*, mely azonban több szavazó-kerületre is volt osztható, a departement összes képviselőire egy szavazólappal történik; a választók száma ezzel 240,983-ról (1846) 8.220,664-re (a 35.574,553 lakosnak 23.110/0-a) szökkent fel. Az 1848 márczius 4-iki decret rendelkezéseit átvette az 1848 november 4-iki alkotmány és az 1849 márczius 15-iki választási törvény is, az utóbbi csak néhány kizárási okot állapított meg.

A februári forradalom ugyan végeredményében a polgári osztály uralmát nem döntötte meg, de az általános választói jog többé kiküszöbölhető nem volt; népszerű voltára támaszkodott III. Napoleon császársága, a helyébe lépett köztársaság pedig csak rajta épülhetett fel. Még egy kísérlet azonban történt megszorítására. Az 1849 óta a törvényhozás rendes szervévé lett nemzetgyűlés többségében a munkáosztálynak a februári forradalomban való szereplése, mely egyébként igen zavaros volt és a munkásság nagy szervezetlenségéről tett tanúságot, aggodalmakat keltett az általános szavazati joggal szemben és ennek eredménye volt az 1850 május 31-iki törvény, mely a

választói jog kellékévé a községben való 3 évi lakást kívánta az eddigi 6 havi helyett és ezenfelül a 3 évi lakás igazolását is megnehezítette, úgy hogy nemcsak az átfutó népességet, a mely ellen a rendelkezés tulajdonkép irányult, zárta ki a választói jogból, hanem igen sokat letelepültek közül is; legjobban mutatja ezt, hogy a választók száma leszállt 6.709,540-re (a 35.678,016 lakosnak 18,81%-a). Napoleon 1851-iki államcsinnyjével azonban, melyben ezen törvény népszerűtlensége nagyban segített, ismét helyreállította az előbbi jogállapotot; ezzel a választók száma ismét 9.836,043-ra (a 35.953,984 lakosnak 27,36%-a) emelkedett. A választói jog további szabályozását az 1852 január 14-iki alkotmány és az 1852 február 2-iki décret organique tartalmazzák, melyeket néhány senatus-consulte módosít és kiegészít. A *képviselők a lakosság, illetőleg a választók száma arányában* osztatnak meg (később e műveletet a császár végezte), még pedig 35,000 választóra jut egy, de 25,000, utóbb 17,500 fölös választó után egy további képviselő jár (a képviselők száma 261 volt); a departementok választókerületekre osztattak. A *választói jog kellékei* (mint 1849-ben): 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor, 4. a polgári és politikai jogok élvezete; a névjegyzékbe való felvételhez a községben való 6 havi tartózkodás szükséges; az önjoguság hiánya, a csőd és bizonyos büntetések kizáró okok. A *választás közvetlen*. A szavazás községenként történik (ez a mellett, hogy népszerű volt, a hatósági befolyást is könnyebbé tette).

A választói jog ezen szabályozását megtartotta az 1870 május 21-iki alkotmány is (csak eleinte a kantononként való szavazáshoz akartak visszatérni); ugyanezen elvek szerint gyűlt egybe az 1871-iki alkotmányozó nemzetgyűlés és ugyanezen elveken áll az 1875-iki alkotmány is, mely a mai választói jognak az alapja. Maga az 1875 február 25-iki alkotmány-törvény csak az általános választói jog elvét proklamálja; a részleteket az 1875 november 30-iki törvény tartalmazza, melyet utóbb az 1885 június 16-iki, 1889 február 13-iki, 1893 június 22-iki és 1898 április 6-iki törvények egészítettek ki. Ezek szerint ma a választói jog terjedelmével kapcsolatos rendelkezések a következők: A *képviselők (575) a lakosság száma arányában* vannak megosztva; a választókerületek alapjául a járások (arrondissements) szolgálnak; a mely járás lakossága nem haladja meg a 100.000 lelket, egy képviselőt, a melyké meghaladja, minden további 100.000,

illetőleg a fennmaradó töredék után egy újabb képviselőt választ s e végből a járás több választókerületre oszlik. A választói jog kellei: 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor; a választói jog gyakorlásának feltétele: a község választói névjegyzékébe való felvétel, melynek ismét feltételei a választói jog kellein kívül a községhez való következő viszonyok egyike: a) a községben való letelepedettség (domicile réel), b) legalább hat hónapi lakás (residence) a községben, c) közhivatalnokoknál és az állam által elismert vallások lelkészeinél a községben való lakás, ha az otthagyás kötelező; d) a négy egyenes adó (a telek-, személyi és ingó-, ajtó- és ablak, ipar [szabadalmi] adó) vagy a természetes szolgáltatások az évi jegyzékében foglalt adózónak a községben való lakása vagy az ilyen, de a községben nem lakó adózónak kérelme a választói névjegyzékbe való felvétele iránt. Több helyen való minősítettség esetén is a választói jog csak egy választókerületben gyakorolható. A választói jogból kizáró okok: a) bizonyos büncselekmények miatt való elítélés, b) a csőd, c) a hivatalvesztés; a választói jog gyakorlását kizárják: a) a kiskorúság (21 éven alóli kor), b) a polgári és politikai jogoktól való megfosztás, c) a tényleges katonai szolgálat, d) az örültek házába való elhelyezés. A választás közvetlen. A szavazás titkos és községenként történik.

Az ezen jogalapon lefolyt utolsó 1902. évi választások eredményei a következők: A 38,961,915 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 10,978,030 (28.18%) volt választó; a választók közül szavazott 8,637,270 (78.63%), tartózkodott a szavazástól 2,340,760 (21.37%); a képviselők száma 575, egy képviselőre esett 67,759 lakos és 19,092 választó; az 575 választókerületből 384-ben a választók 15,001 és 25,000 közt 116-ban 5001 és 15,000, 63-ban 25,001 és 30,000 közt, 11-ben 30,000 felett, 1-ben 5000-en alul voltak.

Belgium.¹

A francia juliusi forradalom hatása alatt a bécsi kongresszus által a hollandokkal újra egygyé olvasztott belga tartományok, melyekben az érdekellentétek (földmívelési és ipari érdekeiknek a holland kereskedelmi érdekekkel szemben való

¹ G. Meyer id. m. 131—132, 138—140, 220—221, 298—316. l. — Concha Gy. Ujkori alkotmányok I. Bpest 1885. 75—82. l. — Éléments de droit public. Résumé du cours professé à l'université de Bruxelles 1900. 132—202. l. — Annuaire statistique de la Belgique 34. évf. 1903. 136—137. l.

hátraszorulása) és a hollandok részéről való kizsákmányolásuk miatt ugys mindig megvolt az elszakadásra való törekvés, ismét különváltak és forradalom útján megalkották a népszuverénitás alapjára helyezkedő, de monarchikus formájú belga államot. Az ideiglenes kormánynak az alkotmányos nemzeti kongresszus választásaira vonatkozólag kibocsátott 1830. október 10-iki rendelete a választói jog kellékeit a következőkben állapította meg: 1. állampolgárság vagy az országban való 6 évi tartózkodás, 2. a férfinem, 3. 25 éves kor, 4. a) egyenes adó fizetése (bár kimondva nem volt, a községi választásoknál [helyenként különböző összegben] megkivánt adószolgáltatás minősített), vagy b) birói hivatal, ügyvédség, ügyészség, jegyzőség, lelkészi hivatal vagy tudorság. A választás közvetlen. A szavazás titkos és arrondissementonként történik. Az 1831. február 17-iki alkotmány a választói jogra nézve csak a vagyoni censusnak a választói jog alapjául való megállapítását és a census határait (100 frttól — 20 frtig) tartalmazza. Ezen tény világosan mutatja, hogy mint a francia júliusi forradalom, úgy a belga forradalom is a polgárságnak volt a forradalma. A polgárság ugyan itt is az egyenlőség jel-szavával küzdött, de győzelme után első dolga volt politikai befolyását, osztályuralmát alkotmányszerűleg biztosítani; és nem utolsó helyen áll a politikai hipokrizis terén a kongresszusnak az a kijelentése, hogy a magasabb értelmiségre nézve sem szállíthatja le a censust (ily indítvány volt), mert ez privilegium volna, ilyen pedig szabad államban meg nem engedhető. Az 1831. márczius 3-iki választási törvény azután a választói jog kellékeivé tette: 1. az állampolgárságot, 2. a férfi nemet, 3. a 25 éves kort, 4. egyenes állami adó fizetését, mely adónak összege azonban tartományonként és községenként különböző volt és 80—20 frt közt mozgott; kizáró okok voltak: a gyámság vagy gondnokság alatt állás, a csőd és bizonyos bűncselekmények miatt elítéltség.

Lényeges változás a választói jogon ezután hosszú ideig nem történt. Az 1848-iki forradalmi mozgalomnak csak egy egész kis hullámcsapása ért ide, mely az 1848. márczius 12-iki törvénynek a censust az alkotmány által megengedett minimumra, 20 frtra való leszállító rendelkezésében nyilvánult. De így is a 4.426,205 lakosból csak 78,228 (1.77%) volt választó. Ezentúl évtizedeken át ismét csak apróbb módosításokkal találkozunk, melyek közül jelentősebb volt a korhatár-

nak 21 évre való leszállítása; két ízben pedig az érvényben levő választói jog anyaga foglaltatott össze kodexbe (az 1872. május 18-iki és a helyébe lépő 1881. augusztus 5-iki Code électoral). A 60-as évek végén azonban a társadalomban már ébredszik a törekvés a választói jognak a kiterjesztése felé. Előidézői és mozgatói egyrészt a belga nagy gyáripár fejlődésével párhuzamosan haladó erősödése az alsóbb osztályoknak, különösen a gyári munkásságnak, másrészt a környező államokban a választói jog kiterjesztése terén elért nagy reformoknak hatása. A parlamentben a reform kérdése, egy az általános választói jogot követelő indítvány alakjában először 1883-ban került, de ekkor rövidesen végeztek vele. Az a parlamenti reformmozgalom, mely végeredményében a mai választói jogot teremtette meg, 1890-ben vette kezdetét egy indítvánnyal, mely az alkotmánynak a revízióját kívánta a választói jogra nézve és pedig az általános választói jog javára. A kormány az alkotmány revíziója mellett foglalt ugyan állást, de az általános választói jog ellen; a választói jogot mérsékelt census vagy ház, illetőleg lakás birtokához kötni és ezenkívül a korhatárt ismét 25 évre fölemelni kívánta. A javaslat azonban a bizottsági tárgyalásnál tovább nem jutott, mert a kamara ülésesszaka bezárattott. Az 1892. év elején a kormány tett előterjesztést az alkotmány revíziójára, melynek alapján az 1892. május 23-iki törvény megjelölte az alkotmány módosítandó cikkeit. Az új választások után a kormány előterjesztette az alkotmányrevízióra vonatkozó javaslatot, mely nagyjában előbbi álláspontjának felelt meg. A kamarában annyiféle volt a vélemény — az általános választói jognak aránylag kevés híve volt — hogy egyik se tudta a szükséges $\frac{2}{3}$ többséget megkapni. Mikor aztán erre az eredményre megmozdult az utca, a kamara jónak látta a reformot mégis dülőre vinni és elfogadta (1893. április 18-ikán) az általános választói jogot a többes szavazatok rendszerével kombinálva (tehát a választói jog általános, de nem egyenlő); így vélték a felsőbb és alsóbb osztályok kívánságait és érdekeit összeegyeztethetni. A kamara megállapodásához a szenátus és a király is hozzájárult (1893. szeptember 7-iki törvény). Az alkotmánymódosítás alapján azután a választási törvények is módosítottak (1894. június 28-iki és még néhány más törvény). Az ország 6.069,321 lakosa közül a reform előtt (1892-ben) 136,775 (2·25%), a reform után (1894-ben) 1.354,891 (22·32%) volt választó.

Az alkotmányrevízió után és ma is a választói jogra vonatkozó rendelkezések a következők: A képviselők a népesség száma arányában vannak megosztva és pedig 40,000 lakosra egy képviselő. A választói jog kellékei: 1. egy szavazata van a 25 éves férfi állampolgárnak, ha egy év óta az illető községben lakik; 2. még egy szavazata van annak, a ki vagy a) betöltötte 35. évét és nős vagy özvegy és törvényes leszármazója van, továbbá lakása után 5 fr. személyes adót fizet, feltéve, hogy hivatásánál fogva a személyes adótól nem mentes; vagy b) betöltötte 25. évét és 2000 fr. értékű, azaz 48 fr. évi kataszteri hozadéku ingatlana van, vagy belga állampapirokból vagy az általános takaré- és nyugdíjpénztárból 100 fr. évi járadékot huz; a nő, illetőleg kiskorú gyermek ingatlana és járadéka a férj, illetőleg apa javára számíttatnak. Ez a két szavazat nem kombinálható. 3. Még két, tehát három szavazata van annak, a ki 25. évét betöltötte és vagy a) főiskolai diplomával, vagy magasabbfoku középiskola végbizonyítványával bir, vagy b) oly közhivatalt vagy magánalkalmazást tölt vagy töltött be, mely közepes magasabbfoku kiképzést feltételez. Háromnál több szavazata nincs senkinek. Kizáró okok: gyámság vagy gondnokság, csőd vagy bizonyos bűncselekményekből kifolyó ítélet hatálya alatt állás, gyámi állásról letétel, az utolsó 3 évben szegényházban tartózkodás és bordélyosság. A választás közvetlen. A választás községenként történik. A szavazás titkos és kötelező.

Az utolsó 1900-iki — választás eredményei: A 6.693,548 lakosból 1.472,953 (22·00%) volt választó, ezeknek a többes szavazatokkal 2.269,414 szavazatuk volt; a leadott szavazatok száma 2.135,136 (94·08%), a nagy összegnek a szavazás kötelező volta a magyarázata, le nem adott szavazatok száma 134,278 (5·92%); a képviselők száma 152, egy képviselőre esett 44,036 lakos és 9690 választó.

Olaszország.¹

Az olasz királyság megalakulásakor a sardíniai királyság választói jogát vette át és ezt 1882-ig meg is tartotta. E szerint választói jog kellékei: 1. a 25 éves kor, 2. a férfinem, 3. az olvasni és írni tudás, 4. évi 40 (Savoyában és Liguriában 20) lira egyenes adó fizetése; diplomás egyéneknek, tudoroknak, 600—1200 lira

¹ G. Meyer id. m. 321—327. l.; Statistica delle elezioni generali politiche 6 e 13 novembre 1904. Direzione generale delle Statistica. Roma 1904. I—XXXI. l.

fizetésű hivatalnokoknak; a nyugalmazott katonatiszteknek kapitányi rangon alul akkor is van választási joguk, ha az előírt egyenes adóknak csak felét fizetik. A *választás közvetlen*. A *szavazás titkos*.

Olaszországban, hol az olvasás-írás feltétele — a lakosság igen nagy része, 1901-ben is még a férfilakosság 49.2%-a analfabeta lévén — a választók számát nagyon megszorította (1860-ban 21.777,334 lakos közül 418,696 [1.92%], 1879-ben 28.045,008 lakos közül 621,896 [2.22%] volt választó), a 70-es években szintén mutatkozott már mozgalom, melynek célja a választói jog kiterjesztése volt. Az 1879-ben készült első reformjavaslat elfogadását azonban az általános választói jogot követelő radikális elemek, élükön Garibaldival, megakadályozták. Szerencsésebb volt 1880-ban a kormány által beterjesztett második javaslat, mely az előbb tervezett census leszállítását foglalta magában; ez hosszú tárgyalás után törvénnyé vált (1882. jan. 22.); később azonban a választói jog még több módosítást szenvedett, míg végre az 1895. márczius 28-iki törvényben egységes szabályozást nyert, mely ma is érvényben van. Az 1882. reform folytán a választók száma 621,896-ról felszokott 2.017,829-re (2.22%-ról 7.06%-ra); 1895-ben azonban egy nagyobb esés történt a választók számában 2.934,445-ről (9.57%) 2.120,185-re (6.77%), a minek az a magyarázata, hogy ebben az évben szigorubb rendszabály lépett életbe a választói jog igazolására nézve.

A képviselők (508) a lakosság száma arányában vannak megosztva. A választói jog kellékei: 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor, 4. olvasni és írni tudás, 5. a) a kötelező elemi iskolai tananyagból a vizsgálat letétele; ezen feltétel igazolása alól felmenti a törvény (taxative sorolja fel őket) azokat, a kiknél hivataluknál, állásuknál vagy tanulmányaiknál fogva magasabb képzettség tehető fel vagy pedig a haza körül különös érdemeket szereztek (így pl. polgári és katonai érmek tulajdonosait); vagy b) [az a) alatt megjelölt képzettség nélkül is]: α) évenként 19 lira 80 cent. egyenes állami adó fizetése, β) 500 lira haszonbér mellett birtokolt föld személyes művelése, γ) beleértve a tartományi pótlékokat, 80 lira egyenes adóval megterhelt földnek hozadékrészesedés, vagy pedig részben termény-, részben pénzzolgáltatás ellenében haszonbérlelése, δ) lakóházért, beleértve az üzleti helyiséget is, községenként 150—400 lira közt váltakozó bér fizetése. A hozzátartozók adója a családfőnek, az özvegyek

és elvált asszonyok adója egyik fiuknak számítható be. Kizáró okok: gondnokság alatt létele, közsegélyben részesülés, csőd; egyszer s mindenkorra bizonyos büncselekmények miatt való elítéltetés; függ a választói joga a tényleges katonáknak és a katonai mintára szervezett egyéb közalkalmazottaknak. A választás közvetlen. A szavazás titkos és községenként történik.

Az utolsó — 1904-iki választások eredményei: a 32.475,253 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 2.541,327 (7.83%) volt választó, az alacsony szám tulnyomóan az analfabeták nagy számának tulajdonítandó; a választók közül szavazott 1.593,886 (62.70%), tartózkodott a szavazástól 947,441 (37.30%); a képviselők száma 508, egy képviselőre esett 63,927 lakos és 5002 választó.

Angolország.¹

A XVIII. század közepén, a meddig a mai választói jog fejlődése visszanyulik, az angol alsóház, mint eredetileg, még a helyi kötelekek, a grófságok és a városok képviselőiből áll; a választói jog a földbirtokon nyugszik, ennek tartozéka; a közhatalom pedig ez alapokon, — a városokban a korrumpált községtanácsok megvásárlásával — az 1688-iki forradalom után korlátlan uralomra jutott nagybirtokos nemesség és társadalmi függeléke kezében van. *A képviselők megoszlása a grófságok és a városok közt nagyon egyenlőtlen; a grófságok a városokkal szemben egyáltalán rosszul vannak képviselve, az utóbbiak közül pedig a kicsinyeknek és jelentékteleneknek van képviselőjük (ezek könnyebb megvásárlása révén vélték előbb a Stuartok, utóbb a nagybirtokos nemesség érdekeiket a parlamentben biztosíthatni), míg az ujabban hatalmassá fejlődött ipari és kereskedelmi helyeknek nincs.* *A választói jog kellékei:* a) a grófságban: a grófság területén való lakás és 40 sh. évi hozadéku szabad földbirtok (freehold); b) a városokban különbözőek, így a községtanácsi tagság, községi teherviselés, önálló háztartás stb. *A választás közvetlen. A szavazás nyílt.*

Ez volt a helyzet, midőn 1769-ben a parlamenti reformmozgalom széles alapokon, a sajtó, gyűlések és egyletek útján megindult. Előidézői ezen mozgalomnak egyfelől a földbirtokos

¹ G. Meyer id. m. 3—38, 345—398. Concha Gy.: Ujkori alkotmányok II. k. 278—295. Budapest 1888. J. Hatschek: Englisches Staatsrecht. I. k. 250—263. I. Tübingen 1905. J. Redlich: Englische Lokalverwaltung 53—105 és 209—225. I. Leipzig 1901. Statesman's Jarbuch 1904. 14. l.

nemességnek a választók és magának a parlamentnek teljes korrumpálásával üzőtt rideg osztálypolitikája, másfelől a század folyamán hatalmas lendületet vett ipar és kereskedelem nyomában mind erősbödő középosztálynak törekvése a közhatalom gyakorlására, első sorban a parlamenti működésre való befolyásra; de támogatói a felvilágosodás irodalmának az emberek természetes jogairól, egyenlőségéről való eszméi is. A reformtörekvések elsősorban a képviseletnek a területi köteléki (grófsági, városi) alapról az állampolgársági alapra áthelyezésére és a választókerületeknek a lakosság száma arányában való megalakítására irányultak, másodsorban pedig a választói jog kiterjesztésére; az utóbbira nézve az általános választói jognak is voltak hívei,¹ sőt ilyen értelmű indítvány a parlament elé is került. De a reformokból egyelőre nem lett semmi; a francia forradalom eseményei elriasztólag hatottak és a reformot csaknem fél-századdal elodázták. Eszméjét az irodalom (Bentham) és a munkáosztály (Cobbett) tartották ébren. A parlamentben a reform a XIX. század 20-as évei elején kerül ismét szóba, de csak újabb tíz éves küzdelem után, melynek Lord Russel a vezéralakja, válik valósággá, nem kis részben a francia júliusi forradalom hatása alatt. Bár a reform kivívásában a munkáosztály is részt vett, a küzdelem gyümölcseit csak a középosztály és ennek is csak a vagyonosabb része élvezte, mely a reformact által hozzákapcsoltatott az uralkodó földbirtokos osztályhoz, majd utóbb vele teljesen egybe is olvadt. Az 1832-i reformact rendelkezései a következők: A *képviselők* olyképp *osztatnak meg*, hogy 88 kis város képviselőküldési joga részben elvétetik, részben redukáltatik és az így felszabadult helyeket a grófságok és az eddig képviselettel nem bíró városok nyerik. A választói jog terjedelme végeredményében nem igen bővült, mert a grófságokban a választói jognak más birtoknemekre való kiterjesztését ellensúlyozta a szabad birtokon (freehold) nyugvó választói jognak korlátozása; a városokban pedig a szerzett jogok fentartásával egységesen megállapított választói minősítés szintén nem igen emelte a választók számát, úgy hogy a reform után is a 24.392,000 lakosból csak 813,210 (3'33 %) volt választó. A *választói jog kellékei*: az állampolgár-

¹ Megjegyezzük, hogy az általános választói jog eszméje már egyszer kísértett Angliában, Cromwell idejében. A hadsereg által a parlamentnek előterjesztett alkotmánytervezetnek a tisztek tanácsában való tárgyalásánál voltak hívei, de az indítvány elvettetett.

ság, a férfinem és az önállóság általános kellékein kívül a) a grófságban: 1. 40 shilling évi hozadéku szabad földbirtok (freehold), ha öröklött vagy ha a jogosult jóhiszemű birtokában van, vagy ha házasság, végintézkedés, egyházi javadalom vagy hivatal alapján szereztetett; egyéb szabad birtok 10 £ évi hozadékkal; vagy 2. 10 £ évi hozadéku parasztbirtok (copyhold), vagy 3. haszonbéresbirtok (leasehold) 60 évre és 10 £ évi hozadékkal, vagy 20 évre, illetőleg fölmondásra és 50 £ évi hozadékkal; de a választói névjegyzékbe való felvétel s így a választói jog gyakorlásainak feltétele a szabadföldbirtokuaknál és parasztbirtokuaknál 6 hónapi, a haszonbéresbirtokuaknál pedig egy évi birtoklás; b) a városban: 10 £ évi hozadéku ingatlan tulajdona vagy birtoka (occupation) és az ezt terhelő szegényadó lerovása. *A választás közvetlen. A szavazás nyílt.* Ezen, Angliára szóló rendelkezésekkel lényegileg megegyeznek a Skóciára és Írlandra szólók.

Az 1832-iki választási reform jelentőségére nézve a közvélemény kétfelé oszlott; míg ugyanis a választói jog birtokában levő osztályok és magának a reformnak megalkotói is, mint azt Lord Russel ismételve kijelentette, a reformot véglegesen befejezettnek tekintették, addig a kispolgárság, de még inkább a munkásosztály csak az első lépésnek tartotta a választói jognak a nemzet legszélesebb rétegeire való kiterjesztése felé. Néhány évvel a reformact meghozatala után találunk is már ilyen indítványt a parlament előtt, de sikere nem volt; több mint egy évtizeden át azután nem is került itt már szóba. A választói jog továbbkiterjesztésének eszméje azonban élt, különösen a munkásosztályban; a chartisták az általános választói jogot és a titkos szavazást követelik; majd élesztőleg hat a francia februári forradalom és az amerikai demokrata intézmények megismerése és mint az első reformtörekvésnek Benthamben, úgy a mostaninak is megvolt a maga theoretikusa Millben. A parlamentbe a reformkérdés az 50-es évek elején jut be ismét; 1851-től kezdve nemcsak a liberális oldalról, hanem konzervatív részről is számos törvényjavaslatot nyújtanak be, melyek a választói kerületek újabb arányosításán kívül valamennyien a választói jognak több kevesebb kiterjesztését tervezik, de elmúlik még 15 év, míg e tervek egyike valósággá lesz.

Az 1867-i u. n. második reformact külsőleg Disraeli sakkhúzásának tetszik, melylyel a konzervatív párt részére a népszerűséget kívánta biztosítani, a valóságban azonban

az uralkodó osztályoknak az alsóbb osztályokkal, különösen a már hatalmasan szervezett munkásosztálylyal való opportunus egyezsége. Rendelkezései: *A választókerületek* némi arányosítását eszközöli. — *A választói jog* kellékeit olykép módosítja, hogy *a)* a grófságban: 1. úgy a szabad földbirtok (freehold) mint a parasztbirtok (copyhold) és haszonbéresbirtok (leasehold), 10 £ es censusát leszállítja 5 £-ra; 2. választói jogot ad a 12 £ évi adóköteles hozadékú ingatlan tulajdonosainak vagy birtokosainak (occupiers), ha 12 hónap óta birtokban vannak (ez a rendszer azelőtt csak a városokban volt meg); *b)* a városban: választói jogot ad: 1. a lakóház vagy lakóházrész birtokosának (tulajdonos vagy bérlő, inhabitant occupier), ha 12 hónap óta birtokban van, annak alapján szegényadóval megrovatott s ezt megfizette, (household franchise); bizonyos körülmények között pedig (a szegényügyi hatósággal vagy a bérlővel való megegyezés esetén) a háztulajdonos által fizetett szegényadó is a bérlőnek számítatik be (compounding); 2. lakások birtokosainak (lodgers), kik nem házat, hanem lakást, melynek butorozatlanul évi 10 £ a bére, 12 hónapon át laknak (lodger franchise). — *A választás közvetlen.* — *A szavazás nyílt*, de a törvény tárgyalásánál már nagyon vitatott a titkos szavazás, mely 1872-ben külön törvénnyel be is hozatott. A titkos szavazás kérdése a 30 as évek óta volt napirenden, az 1867-ki törvény tárgyalásánál hosszasan volt róla szó, de csak most fogadta el a parlament akarata ellenére a közvélemény nyomása alatt. — Hasonló törvény alkotott Skóciára. Irlandra nézve is kiterjesztetett a választói jog, de a household franchise ekkor itt nem alkalmaztatott (az 1884-ki reform hozta be). — A második reformtörvény előtt 1866-ban az ország 29.321,288 lakosa közül 1.308,097 (4.46%), utána 1869-ben 31.845,379 lakosa közül 2.400,584 (7.54) volt választó.

Az 1867-ki törvénnyel azonban csak rövid néhány évig tartó szünet állott be a reformtörekvésekben. Nemsokára s mind nagyobb súlylyal jelentkeztek a választói jog követelésével a nemzet azon rétegei, melyeket az 1867-ki reform mellőzött: a vidéki kispolgárság és a földmivelő munkásosztály. A mostani reformtörekvések nem is annyira a választói jognak a második reformact rendelkezésein tulmenő kiterjesztésére irányultak, mint inkább a városi választói minősítésnek (household- és lodger-franchise) a grófságokra való alkalmazására; ezenkívül ezt a mozgalmat is kísérte, mint az előbbieket, a választókerü-

letek további arányosítására való törekvés. A parlamentben a kérdés már a 70-es évek közepén került napirendre, de még 10 év telt el, míg Gladstone miniszteriuma, részben külpolitikai balsikereinek leplezésére, a reformot keresztülvitte és pedig előbb (1884-ben) külön a választói jog reformját és közvetlenül utána (1885-ben) külön, bár junktim alapján a választókerületek arányosítását. Az 1884-ki u. n. harmadik reform-act a választói jogot olyképp fejlesztette tovább, hogy az eddigi városi választói minősítést kiterjesztette a grófságokra és ezenkívül még azoknak adott választói jogot, kik közhivatalból vagy magánalkalmazásból kifolyólag szolgálati lakással bírnak. A választók száma ezen reform után 5.669,128-ra (a 34.877,399 lakosnak 16·25%-ára) emelkedett. Az 1884. év óta a választói jog terjedelmén további változás nem esett. A három reform-acton — sok részletet, számos más törvényt tartalmaz — alapuló választói jog közel áll ugyan az általános választói joghoz (minden külön lakással bírónak van választói joga), de azon eredeti jogi természetét, hogy az ingatlanbirtok tartozékának tekintendő, a mai napig megtartotta.

Végeredményben Angliában a választói jog terjedelme és alakja ma a következő: A választókerületekre vonatkozó 1885-ki törvény végre elhagyva a régi alapokon való foltozgatást, a képviselőket a népesség száma arányában osztja meg és pedig úgy, hogy 50—54 ezer lélekre essék egy képviselő, persze ma már megint nagy különbségek vannak a választókerületek népességei közt; ezenkívül, ellentétben az eddigi rendszerrel, melynél egy helyről több képviselő is küldetett, elvül állította — néhány kivétel megmaradt ugyan — hogy a választókerületek úgy alakítandók, hogy mindegyik csak egy képviselőt küldjön (single seat system). — A választói jog kellékei: I. 1. az állampolgárság; 2. a férfinem; 3. a 21 éves kor. II. a) A grófságokban: 1. 40 sh. évi tiszta hozadéku szabad földbirtok (freehold), ha öröklött, vagy az illetőnek jóhiszemű birtokában van, vagy ha házasság, végintézkedés, egyházi javadalom vagy hivatal alapján szereztetett; egyéb szabad földbirtok, parasztbirtok (copyhold) és haszonbéresbirtok (leasehold) ha a haszonbérlet 60 évre szól, 5 £ évi tiszta hozadékkal; a 20 évre, illetőleg fölmondásig bírt haszonbéresbirtok 50 £ évi tiszta hozadékkal. (Owner franchise). — Vagy 2. 10 £ évi tiszta hozadéku ingatlan tulajdona vagy birtoka (occupation), ha már 12 hónap óta az illető és a szegényadó utána

lerovatott. (*Occupation franchise*). — Vagy 3. valamely lakóház vagy részének lakásul birása, feltéve, hogy a lakóház, illetőleg lakás már 12 hónap óta birtokoltatott és a szegényadó utána megfizettetett; de a szegényadót, ha a szegényfelügyelő és a tulajdonos közt ilyen megegyezés jött létre, vagy a szegényügyi hatóság azt általában úgy megállapította, a tulajdonos is fizetheti (*compounding*), a ki persze az adót a bérbe beszámítja. (*Household franchise*). — Vagy 4. hivatalból vagy alkalmazásból kifolyólag lakásul birt ház vagy házrész önálló háztartással (a munkaadónak nem szabad egyidejűleg a házban lakni) (*Service franchise*). — Vagy 5. 10 £ évi bérértékű lakás bérlete, ha már 12 hónap óta tart (*Lodger franchise*). Lodger-ek a háztulajdonossal egy házban élő lakók; householder-ek, inhabitant occupier-k, kik nem laknak együtt a ház tulajdonosával.

b) A városokban az owner franchise kivételével (az önálló grófságokat [county borough] képező városokban azonban a 40 sh. évi hozadéku freehold ad választói jogot) a grófságokra nézve megállapított kellékek érvényesek, csak az occupation franchise módosul annyiban, hogy a várostól 7 mértföldnyi sugaru körön belül 6 hónapi lakást feltételez. — Ezen, Angliára vonatkozó rendelkezésektől nem sokban különböznek a Skóciára és Irlandra vonatkozók. — Külön választói joguk van még egyetemeknek, melyeknek már I. Jakab óta van parlamenti képviselőjük. — *Kizárják a választói jogot*: 1. a megelőző évben közsegélyben való részesedés (az orvosi és gyógyszersegély kivételével), 2. bizonyos bűncselekményekért elítéltség, 3. a felsőházi tagság, 4. a választást vezető tisztség (ilyen tisztet betöltők csak szavazategyenlőség esetén szavaznak), 5. elmebetegség. — A választói jog terjedelmével kapcsolatos egy sajátossága van az angol jognak: a gyakori többses szavazatok. Így ha valakinek a grófságban és ugyanazon grófságba eső, de külön választókerületet képező városban különböző választói minősítést nyújtó birtoka van, vagy a grófság különböző választókerületeiben vannak minősítő birtokai, ezek mindegyike után gyakorolhatja a választói jogot. Régebben még kiterjedtebb volt a többses szavazatok lehetősége, de azért ma is van elég jogosultsága az egy ember — egy szavazat jelszónak, mert a többses szavazatok még mindig 11% át teszik ki az összes leadott szavazatoknak. — A választás közvetlen; a szavazás (1872 óta) titkos és újabban szavazókerületenként történik olyképp, hogy a szavazás helye 4 mértföldnél távolabb nem lehet a választó lakhelyétől.

A választói jogra vonatkozó *utolsó* — 1903. évi — adatok: a 41.458,721 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 6.987,660 (16,85%) volt választó és pedig 4.149,815 grófsági (558,670 owner fr., 3.546,149 occupation, household és service fr., 44,996 lodger fr.) és 2.795,094 városi (2.629,372 occupation fr., 107,735 lodger fr., 57,987 freeholder stb.), végre 42,751 egyetemi választó; szavazott (1895-ben) 3.858,923 választó; a képviselők száma 670; egy képviselőre esett 61,878 lakos és 10.429 választó.

Németország.¹

A német államokban 1848-ig általában rendi képviselet volt, mely rendszeren a lovagi rend (földbirtokos nemesség), a városok és a lovagi rendhez nem tartozó földbirtokosok (földművesek), néhol még a papság és az iparosok és kereskedők rendjének képviselőiből állott. A lovagok közvetlenül, a második két rend közvetve, némely államban még kétszeres közvetítéssel is választottak. A szavazás tulnyomóan titkos volt és többnyire községenként történt.

A) A német birodalom.

A német egység eszméje, mely megszülte előbb a szövetséggyűlést, utóbb pedig a Zollvereint, hatalmas tápot nyert az 1848 ki francia forradalmi eseményekben. A szövetséggyűlés már márczius 10-én elhatározta a szövetségi alkotmány revízióját és e végből egy alkotmányozó nemzetgyűlésnek a szövetséggyűlés székhelyére, Frankfurtba való összehívását. A *nemzetgyűlési választások* módozatainak megállapítását a szövetséggyűlés az egyes államokra bízta, de már francia hatás alatt az összes államok számára kimondotta, hogy minden teljeskorú, önálló (ez alatt csak magánjogi önállóság volt értendő) állampolgár választó és hogy a választói jog census, felekezeti előjogok és rendi korlátok által meg nem szorítható. A legtöbb állam választási törvényében azután az általános választói jog alapjára is állott, az eddigi közvetett választást a többnyire megtartották, hasonlóképp tulnyomó maradt a titkos szavazás is.

¹ G. Meyer id. m. 106—130, 174—205 és 235—266. l. — Graf Hue-de Grais: Hdb. der Verfassung und Verwaltung in Preussen und dem Deutschen Reiche. Berlin, 1902. 18—20, 54—56. l. — Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 24. évf. 1903. 209. l. — Allg. Statistik der Reichstagswahlen von 1903. Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. Ergänzungshefte zu 1903. IV. u. 1904. I. Berlin 1904. 4—7. l. — Statistisches Handbuch für den preussischen Staat. IV. Berlin 1903. 646—658. l.

A frankfurti nemzetgyűlés a választói jog terjedelmét nem az alkotmányban, hanem az 1849. évi április 12-ki választási törvényben állapította meg. A javaslattevő bizottság már nem járt el azon szellemben, mely a nemzetgyűlési választásoknál érvényre emelt elveket átlengte; ugyanis egekig magasztalván a közvetlen választás előnyeit és azt feltétlenül elfogadandónak jelentvén ki, ehhez azt a következtetést fűzte, hogy a közvetlen szavazás pedig az általános választói jog korlátozását követeli, mert az államrendre veszélyes, ha a politikai kérdések eldöntése a nagy tömegek kezében van; a korlátozást az önállóság fogalmának oly megszorításával kívánta elérni, hogy az önállótlannak közé nemcsak a magánjogilag (gyámság, gondnokság, csőd folytán) önállótlanokat sorozta, hanem a közsegélyben részesülőket, cselédeket, napszámosokat, iparossegédeket és gyári munkásokat is; az utóbbiak kizárására okul a munkaadótól való függőségük hozatott fel. Ezen, a népesség tekintélyes részét, az egész munkásszótlyt, a választói jogból kizáró rendelkezések miatt a javaslat már a bizottságban, de még inkább a teljes ülésben a leghevesebb támadásokban részesült és a korlátozás el is vettetett. A törvény a képviselőket a népesség arányában (100,000 lakosra egyet) osztotta meg; választói jogot adott minden 25 évet meghaladott fedhetetlen német férfinak; kizárási okok: gyámság, vagy gondnokság alatt állás, a csőd, az utolsó évben élvezett közsegély, a polgári jogok élvezetének elveszte, választási vesztegetés miatt elítéltetés (4—12 évre). — Heves vita volt a választás közvetlensége vagy közvetettsége kérdésében is, mert a bizottsági javaslatnak a választói jogot korlátozó rendelkezéseinek elejtésével a közvetlen választás sok eddigi híve a közvetett választás mellett foglalt állást; végeredményben azonban a közvetlen választás fogadtatott el. — A szavazás, tekintettel a szolgálati viszonyban állók befolyásolásának csökkentésére, de mivel az államok nagyobb részében ugyis ilyen volt, titkossá tétetett.

Mindeme tényezők, melyek a választói jog szabályozásánál a nemzetgyűlésre hatottak és még hozzá magának a nemzetgyűlésnek álláspontja, hasonló irányu működésre birtak az egyes német államokat is; melyek szintén széleskörű választói jogot alkottak, sőt némelyek az általános választói jogot fogadták el.

Az 1848—49-ben alkotott választási jogok azonban rövid életűek voltak. A birodalmi alkotmány és választási jog sohasem lépett életbe, az egyes államokban pedig a forradalom reakciója

a választói jogok több-kevesebb megszorítását idézte elő, sőt midőn az újra föléledt szövetséggyűlés 1853-ban a kormányokat arra kötelezte, hogy a szövetségi alapelvekkel ellenkező alkotmányos rendelkezéseket változtassák meg, sok államban az 1848 előtt volt rendi állapotokat állították vissza (csak Bajorország és Baden nem változtattak választási jogukon); ez a helyzet általában megmaradt az északnémet szövetség létrejöveteléig.

Midőn a 60-as évek elején a német egység ügye újabb s hatalmas lendületet nyert, ismét felszínre került a birodalmi választói jog kérdése. Már a történeti előzmény, a frankfurti nemzetgyűlés álláspontja, de még inkább az a körülmény, hogy a népesség széles rétegeitől jobban lehetett várni az egységesítő törekvések megvalósítását, mint a partikularizmus mellett a kis államokban nagyobb súlyjal érvényesülni tudó felsőbb osztályoktól, végre a már egyszer elfogadott alapnak valamely új megoldási módnál a megegyezés sikerére való nagyobb kilátása, mindannyian szükségképpen odahatottak, hogy a birodalom számára ezuttal is a legszélesebb körű választói jog fogadtassék el. A porosz kormány, mely saját államterületén jónak látta az 50 es évek reakciójából fakadó és a nagy vagyon kizárólagos politikai befolyását biztosító osztályválasztási rendszert fentartani, az említett tényezők hatása alatt a szövetségi alkotmány reformjára nézve 1866-ban tett indítványában már az általános választói jogot követelte és sikerült is neki az északnémet kormányokkal oly megállapodásra jutnia, hogy az északnémet szövetség alkotmányozó gyűlése számára a szövetségre lépett államok Poroszországgal együtt az 1849. április 12-ki birodalmi választási törvény alapján hozták meg a választási törvényeket. Ennek csak természetszerű következménye volt, hogy az *északnémet szövetségi alkotmány* tervezetében az általános és közvetlen választói jog vétetett be és ez a javaslat meglehetősen jelentéktelen vita után, melyből csak Bismarcknak az általános választói jog mellett lándzsát törő beszéde emelkedik ki, nagy többséggel el is fogadtatott. A választói jog részletesebb szabályozását csak az északnémet szövetség birodalmi gyűlése számára a szövetségi törvényhozás által hozott 1869. május 31-iki törvény tartalmazza; addig az alkotmányozó gyűlés számára hozott választási törvények voltak hatályban. Az 1869. május 31-iki törvény, mely a német birodalom megalakulásával ennek egész területére kiterjesztetett és néhány későbbi kiegészítéssel ma is érvényben van, lényegileg az 1849. április 12-ki

cha

birodalmi választási törvényre támaszkodik. A rendelkezések a következők: A birodalmi képviselők (397) a lakosság száma arányában oszlanak meg; a megosztás elve, hogy 100,000 lakosra essék egy választó kerület. — A választói jog kellékei: 1. a birodalomhoz való tartozás, 2. a férfinem, 3. a 25 éves kor; kizáró okok: 1. a gyámság vagy gondnokság alatt állás, 2. a csőd, 3. a választási, vagy a választást megelőző évben közegélyben való részesülés, 4. a polgári jogok gyakorlásától való megfosztottság. A tényleges katonák választói joga nyugszik, a kik pedig a választáskor nem tartózkodnak állandó lakhelyükön, a választói jogot nem gyakorolhatják. — A választás közvetlen. — A szavazás titkos; a szavazó kerületek lehetőleg összeesnek a községekkel, sőt nagyközségek e végből még is osztatnak. Ezen választói jog mellett 1877-ben 42.724,400 lakosból 8,943,000 (20·93%), 1903-ban pedig 56.367,100 lakosból 12.531,200 (22·23%) volt választó.

Az utolsó — 1903. évi — választások eredményei: Az 56.367,178 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 12.531,210 (22·23%) volt választó; a választók közül szavazott 9.533,826 (76·07%), tartózkodott a szavazástól 2.997,384 (23·93%); a képviselők száma 397; egy képviselőre esett 141,982 lakos és 31,564 választó.

B) A porosz állam.

Csaknem egyidejűleg a szövetségi alkotmány revíziója kérdésének fölvetődésével (1848. ápr.) a porosz országgyűlés is elhatározta egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását és az e célból meghozott választási törvényében (1848. április 8-ki törv.) az idők szellemében szintén a legszélesebb körű választói jogot alkotta meg, a mennyiben a választói jog kellékevé a férfi nem és 24 éves koron kívül csak a községben való 6 hónapi lakást és a községelyben nem részesülést tette; a választás közvetett, a szavazás titkos volt.

A nemzetgyűlést, mielőtt még eredményesen működhetett volna, a király fölосzlatta, de az 1848. december 5-ki alkotmányban és december 6-ki választási törvényben, melyeket oktroyált, a választói jogon csak annyit módosított, hogy a választói jog kellékevé az önállóságot (magánjogit) is tette. Mikor azonban a forradalom reakciója bekövetkezett, királyi rendelettel (1849. május 31-ki rend.), melyhez utóbb a kamara is hozzájárult, az eddigi széleskörű

választói jog fentartásával az *osztályválasztás* rendszere hozatott be oly formában, hogy a választói joggal bírók adószolgáltatásukhoz képest három egyenlő osztályba soroztattak; ezenkívül a *közvetett választás* megtartásával a titkos helyett a *nyílt szavazás* nyert alkalmazást. És Poroszország ezt a választási rendszert, — melyet Bismarck az északnémet szövetség alkotmányozó gyűlésén (1867. márczius 28-án) a legnyomorultabbnak nevezett, de egész uralma alatt mindvégig élt vele és támaszkodott az általa biztosított osztályuralomra, — akkor is fentartotta, mikor a többi német állam a széleskörű szövetségi választói jog föléledése után ennek hatása alá került és ez a rendszer érvényes ma is.

A választás céljára a *választókerületeken* kívül 750—1749 lelket felölelő *ösválasztókerületek* alakítottak. — A választói jog *kellékei*: 1. a porosz állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 24 éves kor, 4. az önállóság (magánjogi), 5. a polgári jogok élvezete, 6. közsegélyben nem részesülés, 7. a községben való 6 hónapi lakás; a katonák választói joga szünetel. — A *választás közvetett*; az ösválasztók minden 250 lélek után választanak egy választót, kik együtt választják a kerület képviselőjét. Az ösválasztás az *osztályválasztás rendszere alapján* megy végbe olyképp, hogy az ösválasztók ösválasztókerületükön belül egyenes állami és kommunális adók szerint három osztályba osztatnak úgy, hogy minden osztály ezen adók összegének $\frac{1}{3}$ -át tartalmazza és pedig az első a legtöbb adót fizetőket, a harmadik a legkevesebb adót fizetőket. A választók az osztályok közt egyenlően osztatnak meg. Miután azonban a választók a képviselőt együttesen választják, két osztály (legvalószínűbb ily egyetértés a két vagyonosabb osztály között) összetartása esetén a harmadik osztály nem érvényesülhet.¹

Az 1898. évi választások eredményei a következők: 1900-ban a lakosság száma volt 34.472,509; az 1898. évben a választók száma 6.477,253 (18,79%), (1849-ben 16.331,187 lakosból 3.255,703, [19,93%] volt választó); az ösválasztók közül szavazott 1.189,516 (18,30%), tartózkodott a szavazástól 5.287,737 (81,70%); a képviselők száma 433; egy képviselőre esett 79,613 lakos és 14,959 választó; az ösválasztók és szavazók az osztályok közt következőképp oszlottak meg: választó volt az

¹ Erre az osztályrendszerre érdekes világot vet, hogy 1893-ban Berlinben a 9 porosz miniszter közül 6 szavazott a III. és 3 a II. osztályban, az I-ben pedig egy se. L. Meyer id. m. 441. l.

I. osztályban 211,277 (3·26%), a II-ban 735,941 (11·36%), a III-ban 5.530,035 (85·38%); szavazó volt az I. osztályban 97,654 (46·22%), a II-ban 225,572 (30·65%), a III-ban 866,290 (15·67%)

Ausztria.¹

Ausztriában az 1848. év mozgalmi adták meg a lökést a rendi államszerkezetnek a modern, az állampolgárság alapjára helyezett alkotmányossággal való felcserélésére. A francia februári forradalom hatása alatt az osztrák városokban, de különösen Bécsben keletkezett munkás- és diáktüntetések a kormányban előbb egy alkotmányozó gyűlés tervét szülték, majd ezen eszme elejtésével az 1848. április 25-ki öktroyált alkotmány megadásához vezettek. Az alkotmány a törvényhozás szervévé a császárt és a két házából álló birodalmi gyűlést tette; a képviselőháznak 383 tagból kellett volna állania, a választásnak pedig a népesség számán és az összes állampolgári érdekek képviseletén alapulnia. Az ideiglenes választási rendet szabályozó 1848 május 9-ki törvény a választóknak két kuriáját állította fel: a városokét és a vidékét, a választói jog kellékeivé pedig: 1. az állampolgárságot, 2. a férfinemet, 3. a 24 éves kort, 4. az önjoguságot, 5. a választó kerületben 6 hónap óta való lakást tette; kizárta a napi- vagy heti bérért szolgáló munkásokat, a cselédeket és a közsegélyben részesülőket. — A választás közvetett, a szavazás pedig részben titkos, az ösválasztók választásánál szóbeli vagy írásbeli, a képviselőkénél mindig írásbeli lett volna. Mielőtt azonban e rendszabályok életbe léptek volna, egy újabb császári kiáltvány (1848. május 16-ki) behozta az egy kamarás rendszert, miniszteri rendelet pedig a választói jogot, az újabb zavargások nyomása alatt, kiterjesztette a 24 éves önjogú, valamely választókerületben állandó lakással bíró munkásokra (a cselédek kizárása megmaradt). Az ezen választói jog alapján Bécsben összegyűlt, de működését Kremsierben folytató birodalmi tanács alkotmánytervében, s ebben már a forradalmi mozgalmak reakciója, illetőleg a polgárságnak törekvése befolyásának biztosítására mutatkozik, a választói jog kellékévé censust (5 p. frt) tett; a válasz-

¹ G. Meyer id. m. 205—216, 266—287. I. Dr. Viktor Adler: Das allgemeine, gleiche und directe Wahlrecht und das Wahlunrecht in Oesterreich. — Wien, 1893. Ergebnisse der Reichsrathswahlen für das Jahr 1900/1901. Oesterreichische Statistik LIX. sz. 3. füz. 1902. Bécs I—XXII. I. Österreichisches Statistisches Handbuch 16. évf. 1897. 332—336. I.

tás azonban közvetlen lett. Törvényerőre e tervezet nem emelkedett, mert időközben kiadta a császár a birodalmi egységet proklamáló 1849. márczius 4-ki alkotmányt, mely megtartva a *közvetlen választást*, behozta a nyílt szavazást, a választói jogot még jobban megszorította, a mennyiben a *census*, különösen a városokra nézve (10—20 p. frtig) *főlemelte*. Birodalmi gyűlés (Reichstag) ez alapon se alakult, mert az alkotmányos reakziót csakhamar fölváltotta az abszolutizmus, egyedül a császár által kinevezett tagokból álló tanácsadó-testület, a birodalmi tanács (Reichsrat), maradt meg az alkotmányból.

Az alkotmányosság hajnala Ausztriában az olasz háboru szerencsétlen kimenetele és a vele kapcsolatos pénzügyi válság nyomában ébredt újra. Az 1860. év elején a *birodalmi tanácsnak* 38 kinevezett taggal való *megegyezése* és a törvényhozás, valamint a fontosabb pénzügyek terén tanácsadó hatáskörrel való felruházása: az első lépés a reform terén. Majd az októberi diploma (1860. okt. 20.) a tartománygyűléseket vonja be a törvényhozásba és 100 kiküldöttjükből szervezi a birodalmi ügyek számára a birodalmi tanácsot. Röviddel reá új szervezetet ad a törvényhozásnak a februári pátenz (1861. febr. 26.); ez a birodalmi tanácsot két kamarára osztja, melyek közül a képviselőháznak 343 tagját a tartománygyűlések választják; egyidejűleg a tartománygyűlések is újra szerveztettek, még pedig az eddigi rendi alap helyébe az érdekképviselési elvnek elfogadásával, melyen a birodalmi képviselőlet ma is nyugszik; a választások a nagybirtokosok, a kereskedelmi és iparkamarák, a városok és a falusi községek kuriáiban elkülönítve mennek végbe; a census megtartatott, a választások részben közvetettek, a szavazás nyílt volt. Ez az alkotmány sem volt azonban hosszú életű, mert 1865. szept. 20-án a Magyarországgal való kiegyezés kérdésének könnyebb megoldása végett felfüggesztetett. Az 1867-ki kiegyezés után az 1861-ki választási rend alapján ismét egybehívott birodalmi tanács újra szerveztetett (203 taggal) (1867. decz. 21-ki törvény), de a választói jog lényeges változást nem szenvedett, a mennyiben a birodalmi tanácsi képviselők az egyes tartománygyűlések által abszolút többséggel kuriánként voltak választandók olyképp, hogy az egyes kuriákra első birodalmi tanácsi képviselők ezen kuriák tartománygyűlési képviselőiből voltak veendőek; a mennyiben a tartománygyűlés a birodalmi tanácsba képviselőket nem küldött, a császár a

kuriák által közvetlenül választathatott, később (1872-ben) a császárnak ez a joga kiterjesztetett azokra az esetekre is, ha a tartománygyűlés által választott képviselő mandátumát letette vagy tartósan távol volt; a föderalisták ellenkezése, de különösen a csehek állandó távolmaradása végre odavezetett, hogy a birodalmi tanácsi választások függetlenítették a tartománygyűlésektől és közvetlenekké tették, a képviselők száma 353-ra emeltetett (1873. ápr. 22-ki törvény), az érdekképviselő elvén nyugvó kuriánként való választás azonban megmaradt most is és a későbbi reformoknál is.

A 70-es években ugyan Ausztriában is kezdődik a választói jog kiterjesztésére irányuló mozgalom, de ez is csak az érdekképviselő rendszerével való kompromisszummal érhetett el sikert; az 1896. jun. 14-ki törvény ugyanis felállította ötödikként az általános választói jog kuriáját 72 új képviselővel, de ebben is a többi négy kuria választóinak újabb (második) szavazatot adott. Ezzel a reformmal a választók száma 1.732,057-ről 6.909,143-ra, a 23.707,906 lakos 7,31%-áról 29,14%-ára emelkedett. A mai választói jog az 1867. decz. 21-ki, 1873. április 2-ki, 1882. okt. 4-ki, 1886. nov. 12-ki és az 1896. jun. 14-ki és decz. 5-ki törvényeken és az 1873. ápr. 2-ki törvény életbe léptekor hatályban volt tartományi választói törvényeken alapul és a választói jog terjedelmével kapcsolatos rendelkezései a következők: A 425 képviselő az 5 kuria közt van a következőkép elosztva: a nagybirtokosokra, I. kuria (Dalmáciában ezek helyét a legtöbb adót fizetők foglalják el, Vorarlbergben és Triestben pedig ez a kuria hiányzik) 85, a kereskedelmi- és iparkamarákra, II. kuria (több tartományban ezek a városokkal közös képviselőket választanak) 21, a városokra, III. kuria 118, a falvakra, IV. kuria (Triestben ez a kuria természetesen nincs) 129, az általános választói kuriára, V. kuria 72. — A választói jog kellékei: 1. Általánosak: a) az állampolgárság, b) a férfienem, c) a 24 éves kor, d) az önjogosság. 2. Különösek: a) a nagybirtok kuriájában: oly minőségű és oly adóösszeggel megterhelt ingatlan birtoka, mint azt az 1873. ápr. 2-án hatályban volt tartományi választási törvény előírja; a hozadéki adóban követelt összeg legalább $\frac{4}{5}$ -ének a földadóra kell esnie; ezen kuriában a jogi személyeknek is van képviselő útján gyakorolható választói joguk és általában a szavazás megbízott útján is gyakorolható; b) a városok és a falvak kuriájában: a tartományi választói jog vagy évi 8 korona állami adó fizetése,

vagy a községben lakás és a községhez tartozók terheiben való részesedés; c) az általános választói kuriában: 6 hónapi tartózkodás a községben. A I—IV. kuria választói az V. kuriában másodszor szavazhatnak; az I—IV. kuriában egy választó rendszerint csak egyszer szavazhat; kivétel: hogy a kereskedelmi- és iparkamarák, valamint választói jogosultsággal bíró jogi személyek tagjai személyükre nézve is gyakorolhatják a választói jogot, továbbá több tartományban választói joggal bírók mindegyikben szavazhatnak. Kizáró okok: a) gyámság és gondnokság alatt állás, b) a választást megelőző évben közsegélyben való részesülés, c) csőd, d) bizonyos büncselekmények miatt való elítéltetés, e) tényleges katonai szolgálat; a nagybirtok kuriájában a tényleges katonák megbízott útján szavazhatnak. — A választás az I—III. kuriában közvetlen, a IV—V. kuriában közvetett; a mely tartományban azonban a falusi községek számára tartományi törvénnyel a közvetlen szavazást hozzák be, ott a birodalmi tanácsi választásokra a IV—V. kuriában is a közvetlen választás alkalmazandó. A választók az illető kuria választói joggal bírói közül választandók. — A szavazás a képviselők választásánál mindig titkos, a választóknak az ősválasztók által való választásánál pedig olyan (titkos vagy nyílt), a milyen a tartományi választásoknál a falvakban a választók választásánál.

Az utolsó — 1900—1901. évi — választások eredményei a következők: a 25.878,280 lakosból 7.089,479 (27.39%) volt választó; a választók közül szavazott 1.914,040 (26.99%), tartózkodott a szavazástól 5.175,439 (73.01%); a képviselők száma 425, egy képviselőre esett 60,890 lakos és 16,681 választó. A választók öt kuria közt következőkép oszlottak még: az I-re esett 5431 (85 képviselő), a II-ra 556 (21 képvis.), a III-ra 493,804 (118 képvis.), a IV-re 1.585,466 (129 képvis.), az V-re 5.004,222 (72 képvis.); az V. kuria választói közül más kuriában is választó 1.993,385 (39.8%), csak az V-ben 3.010,837 (60.2%). A választói jogot gyakorolta az I. kuriában a választók 56.9, a II-ban 82.7, a III-ban 64.2, a IV-ben 30.1, az V-ben 28.9% a.

Magyarország.¹

Hazánkban az 1848. évhez fűződik a rendiség megszűnése és az állampolgári kötelekre alapított államszerkezet megalá-

¹ Képviselőházi irományok és naplók. — Dr. Kmety K. A magyar közjog tankönyve. II. kiadás Bpest 1902. — Magyar statisztikai évkönyv új folyam XI. k. 1903. 405—406. l. Kiszely G. A képviselőház. Bpest, 1905.

kulása. Ekkor lép a rendi képviselet helyébe, — mely az egyházi rend, a megyékben szervezett nemesség, a szabad királyi városok és a szabad kerületek követeiből, a főrendi táblán meg nem jelenhetett főpapok, főurak s ezek özvegyeinek küldötteiből, a királyi tábla tagjaiból (elnöke volt az alsó táblának is elnöke), végre Horvátország követeiből, Erdélyben pedig (itt csak egy kamara volt) a királyi gubernium és a kir. tábla tagjaiból, a főispánok, főkirálybírák és kapitányokból, a személyesen meghívott nemesekből, u. n. regalistákból, végre a megyék, székek, vidékek, szabad királyi és egyéb kiváltságos városok követeiből állt, — a népképviselet alapján álló képviselőház.

Az országgyűlési választásokat az 1848: V. t. c. z. (az 1868: XXX. t. c. z. meghozataláig Horvátországra is kiterjedt) és az erdélyi 1848: II. t. c. z. szabályozták. Ezeknek kérdésünkhöz vágó rendelkezései a következők: A magyarországi 377 képviselő az 1848: V. t. c. z. szavai szerint úgy a népszám, mint területi s közigazgatási tekintetek alapján osztott meg a községekből, valamint a megyék, szabad kerületek és városok vidékeiből alakított választókerületek közt s minden képviselő külön választókerületben volt választandó; az erdélyi 73 képviselő a községek, a megyék, a székely és szász székek, magyar és szász vidékek közt osztott meg és az egyes területekre megállapított képviselők együttesen is voltak választhatók. — A választói jog kellékei: I. Általánosak: 1. a honosság, 2. a férfinem, 3. a 20 éves kor (az erdélyi törvény nem említi), 4. atyai, gyámi, vagy gazdai hatalom alatt nem állás, 5. a férfinem (kivéve az erdélyi közvetett választásokat), 6. a bevett vallás, 7. bizonyos (Erdélyben általában) bűncselekményért el nem ítéltség. II. Különösek: 1. a követek választására megvolt régi jogosultság, vagy 2. vagyoni census, vagy 3. szellemi census. A vagyoni census: a) sz. kir. városokban vagy rendezett tanácsu községekben (Erdélyben a külön képviseletű városokban) 300 e. frt. értékű háznak vagy földnek kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskorú gyermekekkel közösen bírása, b) kézműves, kereskedő vagy gyárosként való letelepedettség, ha az illető tulajdon műhelylyel, kereskedési teleppel vagy gyárral bír s ha kézműves, folytonosan legalább egy segéddel dolgozik (Erdélyben csak a külön képviseletű városokban), c) saját földbirtokból vagy tőkéből eredő 100 ezüst forint évenkénti állandó s biztos jövedelem kimutatása (Erdélyben csak

a külön képviseletű városokban); d) rendezett tanácscsal nem bíró községekben $\frac{1}{4}$ urbéri teleknek vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtoknak kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskoru gyermekekkel közösen bírása (csak Magyarországon); e) ugyanilyen községekben fejpénzen felül legalább 8 p. frt adóval való terhelés (csak Erdélyben). A szellemi census: jövedelmükre való tekintet nélkül választók a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók, azon választókerületben, a melyben állandó lakásuk van. Végre ezenkívül Erdélyben a rendezett tanácscsal nem bíró község, a mely a birtokos nemeseken kívül legalább 100 füstöt, önálló háztartást, számlál, szabadon választott két (kisebb községek egy) képviselő által befoly a választásba (közvetett választás, melynél mint községi választók a nők is résztvesznek). A választói jog gyakorlásának feltétele a választói névjegyzékbe való felvétel. — A *választás* (a most említett kivételtől eltekintve) *közvetlen*. — A *szavazás* nyíltságára vagy titkosságára nézve a törvény világosan nem rendelkezik, de a gyakorlatban tulnyomóan *nyílt* volt. Ugy az 1848: V. t. cz., mint az erdélyi 1848: II. t. cz. ideiglenes megoldásnak készült. — Az 1848: V. t. cz. tárgyalásánál Kubinyi Ferencz és Madarász László már az általános választói jog mellett szálltak sikra, de nem igen találtak visszhangra.¹

Az alkotmány helyreállítása után is egyelőre a 48-iki választási törvények maradtak hatályban (az 1868: XLIII. t. cz. az erdélyi 1848: II. t. cz. érvényét kifejezetten is meghosszabbítja további intézkedésig); csak annyiban történt változás, hogy az 1868: XXX. t. cz. megalkotásával, melynek értelmében Horvát-, Szlavon-, Dalmátországok a magyar birodalmi országgyűlésbe autonóm választási törvényei szerint alakuló autonóm országgyűlése kebeléből küldi a képviselőket (ma 40-et), az 1848: V. t. cz. hatálya a magyar anyaországra korlátoztatott és ezóta a magyar országgyűlés által alkotott választási törvények csak a szorosan vett Magyarországra vonatkoznak.

Az első választói reformjavaslat 1872-ben került az országgyűlés elé, a kormány kezdeményezéséből. Célja a 48-iki választási törvényeknek, az alapelvek megtartásával, módosítása és és kiegészítése volt, nevezetesen a censust újból kívánta ren-

¹ Szilágyi S.: A magyar nemzet története X. 54. l.

dezni, továbbá a régi jogosultság elbírálásánál országsszerte felvetett azon vitás kérdést, hogy ez alapon az 1848-ban saját személyükre nézve választói joggal birt egyének, vagy pedig az egész nemesi rend tartották-e meg választói jogukat, az előbbi felfogás javára eldönteni kívánta. A javaslat azonban nem jutott az első fejezet bevezetésének tárgyalásán túl. A javaslatnak a census rendezésének czime mögött kétségtelenül lappangó censust emelő szándéka ugyanis erős ellenállásra talált, melyből általánosabb politikai momentumok hozzájárulásával kialakult a magyar képviselőház első obstrukciója, mely eltartott a ház feloszlatásáig. A tárgyalás anyagából általánosabb szempontjuknál fogva kiemelkednek: *Irányi Dániel és társai határozati javaslata*, mely többek közt az általános választói jogot, a titkos szavazást és a választó kerületeknek a népesség aránya szerint igazságos felosztását követeli és *Schvarcz Gyuláé*, mely a szellemi minősítésre kívánja a súlyt helyezni és megadná a választói jogot minden 20 éves, önálló, írni és olvasni tudó férfinak.¹ (Schvarcz a következő évben hasonló szellemű törvényjavaslatot is nyújtott be, mely azonban nem tárgyalatott.) *Kállay Ödön* a nőknek is akart választói jogot adni.

Hasonló alapon — csak census emelő szándék nélkül — mint az 1872-iki, állott az 1874-ik *reformjavaslat* is, melyből a ma is érvényben levő 1874: XXXIII. t. cz. lett. A kormány kinyilvánított vezérelve: az 1848-i minősítést megtartani, de egy lépést se tulmenni rajta. A választói jog kiterjesztésének hívei ezuttal egy indítvánnyal (*Mocsáry Lajos*) és egy határozati javaslattal (*Irányi Dániel*) szerepelnek; mindkettő az általános választói jogot, a titkos szavazást (*Mocsáry* a községenként valót is) és a választókerületek egyenlő alapon való beosztását követelik. De van e javaslatnál retrográdabb felfogás is; így *Beöthy Ákos* a nemesség választói jogát, mint rendi kiváltságot fentartani kívánja; *Tarnóczy Gusztáv* pedig a magasabb értelmiségek és a tekintélyesebb vagyonnak közvetlen választói jogot, az alacsonyabb értelmiségű állampolgároknak közvetetett akar adni, és követeli a titkos szavazást. *Tisza Kálmán* nincs az általános választói jog mellett, de kijelenti, hogy minden államnak feladata oda törekedni, hogy minden fia gyakorolhassa a választói jogot, a műveltség megfelelő színvonala kell azonban hozzá; az általános választói jog önmagában nemcsak bajt nem okoz,

¹ Képv. irom. 1869—72. orszgy. 14. k. 368—369 l.

de ha megvannak a kellő viszonyok, minden állam javára fog válni, de ha előbb hozatik be, minden államnak és mindenütt a szabadságnak kárára van.¹ A javaslat lényegbeli változtatások nélkül vált törvénynyé.

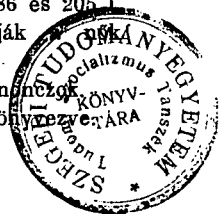
Az 1874: XXXIII. t. cz-nek a választói jog terjedelmével kapcsolatos rendelkezései a következők: A *képviselőknek megosztására* nézve érvényben hagyja az 1848: V. t. cz. és az erdélyi 1848: II. t. cz. rendelkezéseit, azokkal a módosításokkal, melyek időközben a horvát egyezmény és a határőrvidék polgárosítása folytán szükségessé váltak; továbbá kimondja, hogy az erdélyi 1848: II. t. cz. területén is minden képviselő külön választókerületben választandó. — A *választói jog kellékei*: I. *Általánosak*: 1. a honosság, 2. a férfinem (kivéve az erdélyi közvetett választásokat²), 3. a 20 éves kor, 4. atyai, gyámi gondnoki vagy gazdai³ hatalom alatt nem állás. II. *Különösek*: 1. a régi jogosultság, 2. a vagyoni census, 3. a szellemi census. *Régi jogosultság* alapján választói joguk van azoknak, saját személyükre, a kik az 1848: V. t. cz. vagy az erdélyi 1848: II. t. cz. értelmében 1848-tól 1872-ig bezárólag készített országgyűlési választó névjegyzékek valamelyikében bennfoglaltatnak. *A vagyoni census*: A) az ország egész területén a) sz. kir. és rendezett tanácsu városokban a) házadó alá eső, legalább három lakrészt magában foglaló, habár ideiglenesen adómentes háznak vagy legalább 32 K tiszta jövedelem után földadóval megrótt földnek kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskoru gyermekekkel közösen bírása, b) legalább 210 K évi jövedelem után állami adóval megrótt kézművesség folytatása; b) bármely helységben a) legalább 210 K tiszta jövedelem után állami házbéradóval megrótt háznak⁴ vagy legalább évi 210 K jövedelem után állami adóval megrótt földnek vagy tőkének — a kettőből eredő jövedelem együtt is teheti ki ezen összeget — kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskoru gyermekekkel közösen bírása; b) legalább 210 K évi jövedelem után állami adóval megrótt kereskedésnek vagy gyárnak folytatása; γ) III. osztályu kereseti adóval és illetőleg nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójával (azelőtt I. oszt. jövedelmi adóval) megrótt

¹ Képv. napló 1872—75. orszgy. XI. k. 164—166, 172, 186 és 205 l.

² De itt is csak férfi meghatalmazott útján gyakorolhatják választói jogukat.

³ Cselédek, köz- vagy magánszolgálatban álló szolgák, tanácsosok.

⁴ A hitvesre s illetőleg a kiskoru gyermekekre is lehet telekkönyvezet.

legalább 210 K évi jövedelem vagy IV. oszt. kereseti adóval (azelőtt II. oszt. jövedelmi adóval) megrótt, legalább évi 1400 K jövedelem; állami, törvényhatósági vagy községi tisztviselőknél IV. oszt. kereseti adóval megrótt legalább évi 1000 K jövedelem; c) nagy és kis községekben kézművesség folytatása, ha az illető legalább egy segéd után fizet I. oszt. kereseti adót; B) az ország azon részeiben, melyekre az 1848: V. t. cz. hatálya kiterjedt: nagy és kisközségekben $\frac{1}{4}$ urbéri teleknek vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtoknak (bizonyos vidékeken tiz 1600 □ öles, másokon nyolcz 1200 □ öles hold művelés alatt állott földbirtok tekintendő $\frac{1}{4}$ urbéri telekhez hasonlóknak) kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskoru gyermekekkel közösen bírása, bármelyikre is legyen az bekebelezve; C) az ország azon részeiben, melyekre az erdélyi 1848: II. t. cz. hatálya kiterjedt: nagy és kis községekben választói joguk van azoknak a) a kik az 1874-ben fenállott kataszter alapján 168 K, ha I. oszt. házadót fizetnek, 159 K 60 f, ha II. vagy magasabb oszt. házadót, 145 K 60 f (a 32,630—96. sz. b. m. r. sz. az új kataszteri jövedelem aránya alapján ezen összegek 140 K 08 f, 133 K 10 f és 121 K 42 f-re csökkentek) tiszta jövedelem után fizetnek földadót; b) a kik föld, ház, III. oszt. kereseti adó és illetőleg nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója (azelőtt I. oszt. jövedelmi adó), vagy tőkekamat és járadékadó (azelőtt III. oszt. jövedelmi adó) alá eső, együttesen legalább 210 K évi tiszta jövedelem után fizetnek államadót. A választói jog meghatározásánál a megelőző évre kivetett adó, illetőleg adó alá vont vagyon, jövedelem vagy kereset veendő számításba. A szellemi census: Jövedelmükre való tekintet nélkül választók a magyar tudományos akadémia tagjai, a tanárok, akadémiai művészek, tudorok, ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, sebészek, gyógyszerészek, az okleveles gazdák, okl. erdészek és okl. bányászok, a lelkészek és segédlelkészek (hivatalos alkalmazásban), községi jegyzők, iskolai tanítók és az okl. kisedővők (a tanárok, községi jegyzők, iskolai tanítók és okleveles kisedővők is csak hivatalos alkalmazásban). Végül az erdélyi 1848: II. t. cz. alkalmazási területén minden község, mely a birtokos nemeseken kívül legalább 100 füstöt számlál, két, kisebb községekben egy szabadon választott (ebben a választásban a nők és jogi személyek is résztvehetnek meghatalmazottaik útján) képviselő által befoly az országgyűlési képviselő választásába. Választói jogot nem gyakorolhatnak és ennél fogva

a választók névjegyzékébe fel nem vétethetnek: 1. a tényleges katonák, 2. a pénzügyőrség legénysége, 3. a csendőrök, 4. az állami, törvényhatósági és községi rendőrség legénysége, 5. kik büntett vagy vétség miatt vizsgálati fogságban vannak, vagy szabadságvesztési büntetésüket töltik és a kik politikai jogaik gyakorlásától fel vannak függesztve (1878: V. t. cz.), 6. kiknek választói joga, mert cselekményük a választás vagy valamely szavazat érvénytelenítését vonta maga után, fel van függesztve (1899: XV. 122. §.), 7. a csödbben levők. A választó névjegyzék kiigazítását megelőző évre a választókerületben fizetendő egyenes adó lefizetése az 1899: XV. t. cz. életbelépte óta nem kívántatik (141. §.). — *A választás közvetlen. — A szavazás nyílt és választókerületeuként, esetleg több küldöttség előtt történik.*

Az 1874: XXXIII. t. cz. ezen rendelkezései az 1899: XV. t. cz. már említett módosításaival ma is érvényesek. Számos módosítás történt azonban a választókerületek és székhelyeik beosztására nézve, különösen az 1877: X. t. cz.-kel, de számos más törvénnyel is. Bár választói jogunk tulságosan liberálisnak nem mondható, annak kiterjesztésére való törekvésekkel a legutóbbi időkig csak elvétve találkozunk. Nem is csodálkozhatunk rajta, mert az a néposztály, az ipari munkások, a melytől ez a mozgalom mindenütt kiindult, győnge gyári iparunk mellett alig létezett, még kevésbbé léphetett fel erős szervezetekkel; így nem igen voltak elemek, a melyek megdönthették volna azt a politikusaink által évtizedeken át hirdetett axiomát, hogy műveltségi és nemzetiségi viszonyaink a választói jog kiterjesztését nem teszik ajánlatossá. Ezt az álláspontot foglalta el a képviselőház is az 1883. évi január 14-iki budapesti népgyűlésnek az általános választói jog behozatala iránt hozzáintézett kérvénye tárgyalásánál (csak Madarász Jenő szólalt fel mellette).¹ Négy évvel később az 1887. ápr. 11. és 12-én Budapesten tartott országos munkásgyűlés, valamint több vidéki népgyűlés együttes kérvénnyel fordult a képviselőházhoz a titkos választással egybekapcsolt általános választói jog érdekében. Ennek már tüzetesebb tárgyalása határozottatott el, mely csaknem egy egész ülést vett igénybe, de a többség a kérelmet nem pártolta.² Ugyanezen az országgyűlésen *Irányi Dániel* egy indítványt³ adott be, melyben az egyenlő választóképességet, Erdély külön

¹ Képv. napló 1881—84. XII. k. 123. l.

² Képv. napló 1887—92. VII. k. 156—167. l.

³ Képv. irom. 1887—92. XXVIII. k. 233. l.

censusának megszüntetését, a választói jog kiterjesztését mindazon polgárookra, kik önállók s legalább 4 frt egyenes állami adót fizetnek (tehát már nem az általános választói jogot), végre a választói jog gyakorolhatása feltételei közül az adó befizetésének elejtését kívánta. Ez az indítvány napirendre se tűzött. Ujra előfordul a választói jog kiterjesztésének kérdése az 1892—97-iki országgyűlésen a függetlenségi és 48-as párt, valamint az Ugron-párt választfelirati javaslatában; az előbbi a választói jog kiterjesztését, a kötelező titkos szavazást és a választókerületek új beosztását, az utóbbi a választói jog kiterjesztését, egyöntetű alapon rendezését és a kerületek egyenletes beosztását kívánja.¹ Ez idő óta a kérdés felszinen is maradt. Az 1892-iki költségvetés tárgyalásakor *Endrey Gyula* adott be egy határozati javaslatot,² melyben a választói jog kiterjesztését, a választókerületek helyesebb beosztását, titkos és községenként való szavazást kívánja. Ugyanezt követeli újra 1896-iki választfeliratában³ a függetlenségi és 48-as párt. Ismét felvetette a reform kérdését 1901-ben a függetlenségi párt nevében *Holló Lajos*; 1903. december havában pedig *Kossuth Ferencz* követelte pártja nevében a választókerületek arányosítását, a census leszállítását és a községenként való szavazást. Most már a kormány is hajlandónak mutatkozott a reformra és e végből 1904. január hó 20-ára ankétet hívott össze, melynek javaslatára az adatgyűjtés rendeltetett el; ez a múlt év folyamán el is végeztetett, sőt az országos statisztikai hivatal az anyagot már fel is dolgozta, nyilvánosságra azonban nem bocsátotta. Nagy szerepet játszott azután a választói jog kiterjesztésének kérdése a *legutolsó választások* alkalmával; tágabb vagy szűkebb keretek közé szorítva minden párt s minden képviselőjelölt programjában szerepelt. Mint e téren az utolsó hivatalos szót, leszögezzük a miniszterelnöknek belvárosi programbeszédjében tett nyilatkozatát, mely szerint a választási reform nem képzelhető másképen, mint a választók számának növekedésével, de egyuttal meg kell hogy álljon egy olyan határnál, a melynek túllépte azután felforgatná az ország közviszonyait, a melynek túllépte minden téren mindenekfölött a nemzeti politika nagy érdekeit csorbitaná. Azok, kik ma ebben az országban az általános szavazati jogról beszélnek, azok vagy utopisták, vagy

¹ Képv. irom. 1892—97. I. k. 262. és 274. l.

² Képv. napló 1892—97. II. k. 242. l.

³ Képv. irom. 1896—1901. II. k. 73. l.

álmodozók, a kiknek nincs a gyakorlati életben mit keresni, vagy a leglelketlenebb agitátorok, a kik nem törődnek a magyar nemzet nagy érdekeivel, a kik talán szívesen látnák azt, hogy a magyar nemzeti állam kompromittálja magát és veszélybe dőljön, vagy pedig, és ez a legnagyobb szám köztük, olyanok, a kik játszanak a tüzzel, bizva a tűzoltóban.

Az utolsó — 1905. évi — választás eredményei: A 16.721,574 (az anyaország polgári népessége az utolsó népszámlálás alkalmával) lakosból 1.056,664 (6:32⁰/₀) volt választó; a választók közül szavazott 807,025 (76:37⁰/₀), tartózkodott a szavazástól 249,639 (23:63⁰/₀); a képviselők száma 413; egy képviselőre esett 40,488 lakos és 2,558 választó. A jogosultság szerint a választók következőleg oszlottak meg: régi jogosultság alapján 32,724-nek, földbirtok alapján 677,258-nak, házbirtok alapján 42,665-nek, ház és földbirtok alapján (tv. 5. §-a értelmében) 8,592-nek, jövedelem alapján 214,065-nek, értelmiség alapján 77,278-nak, füstök után 4,082-nek volt szavazata. A választók a választókerületek közt úgy oszlottak meg (1903-ban), hogy a 413 kerület közül 162-ben a választók 2001—3000 közt, 137-ben 2000-en alul és 114-ben 3000-en felül voltak.

Végezetül a választói jog terjedelmére nézve úgy a fejlődésnek, mint a mai állapotnak világosan szemlélhető, összefoglaló képet nyújtandó, összeállítottuk a következő két táblázatot:

A választói jog terjedelmének fejlődése a népességhez való viszonyában.

I. Franciaország.

Év	Össznépesség	V a l a s z t ó k		A választói jogot módosító jogszabály
		összesen	100 lakosra esik	
1791	—	4.000,000	—	
1792	—	7.000,000	—	1792. VIII/11. tv.
1815	29.574,963	71,622	0.24	1814. VI/4. charte
1824	31.274,011	123,548	0.40	1820. VI/29. tv.
1831	32.569,223	166,583	0.51	1830. VIII/7. charte
1848	35.574,553	8.220,664	23.11	1848. III/5. decr.
1850	35.678,016	6.709,540	18.81	1850. V/31. tv.
1852	35.953,984	9.836,043	27.36	államcsiny 1852. II/2. decr.
1871	36.544,067	10.630,781	29.09	1870. VI/21. alk.
1876	36.905,788	9.961,261	26.99	1875 XI/30. tv.
1902	38.961,915	10.978,030	28.18	

II. Belgium.

Év	Össznépesség	V á l a s z t ó k		A választói jogot módosító jogszabály
		összesen	100 lakosra esik	
1850	4.426,205	78,228	1·77	1848. III/12. tv.
1870	5.087,826	107,099	2·10	
1892	6.069,321	136,775	2·25	1881. VIII/5. code
1894	6.069,321	1.754,891	22·32	1893. IX/7. tv.
1900	6.693,548	1.472,953	22·00	

III. Olaszország.

1879	28.045,008	621,896	2 22	
1882	28.563,774	2.017,829	7·06	1882. I/22. tv.
1892	30 665,662	2.934,445	9·57	
1895	31.295,710	2.120,185	6·77*	1895. III/28. tv.
1904	32.475,253	2.541,327	7·83	

IV. Angolország.

1832	24.392,000	813,210	3·33	1832. ref. act.
1866	29.321,288	1.308,097	4·46	
1869	31.845,379	2.400,584	7·54	1867. ref. act.
1885	34 877,399	5.669,128	16·25	1884. ref. act.
1903	41.458,721	6.987,660	16·85	

V. Németbirodalom.

1877	42.724,400	8.943,000	20·93	1869. V/31. tv.
1881	45.234,100	9.088,800	20·09	
1887	46.855,700	9.769,800	20·85	
1893	49.428,500	10.628,300	21·50	
1898	52.279,900	11.441,100	21·88	
1903	56.367,100	12.531,200	22·23	

VI. Poroszország.

1849	16.331,187	3.255,703	19·93	1849. V/31. rend.
1867	23.971,337	4.671,914	19·49	
1893	31.096,021	5.989,538	19·26	
1898	33.425,554	6.477,253	19·38	

VII. Ausztria.

1891	23.707,906	1.732,057	7·31	1861. II/26. páteus
1897		6.909,143	29·14	1896. VI/14. tv.
1901	25.878,280	7.089,479	27·39	

VIII. Magyarország.

1880	13.749,603	819,160	5·97	1874 : XXXIII. t.-c.
1890	15.162,988	846,202	5·58	
1900	16.721,574	989,009	5·92	1899 : XV. t.-c. 114. §.
1901	—	1.025,245	6·13	
1902	—	1.033,697	6·18	
1903	—	1.039,942	6·22	
1905	—	1.056,664	6·32	

* A csökkenés a jogosultság igazolásának szigorubb követelése folytán állott elő.

A népesség, a választók, a szavazók és a képviselők számának viszonya egymáshoz a legújabb adatok szerint.

O r s z á g	Év	Össznépesség az utolsó népszámlálás szerint (1900/1)	V á l a s z t ó k		S z a v a z ó k		K é p v i s e l ő k		<i>lak. egy kára</i>
			összesen	100 lakosra esik	összesen	100 választó- tóra esik	száma	1 képviselőre eső lakosság	
Franciaország . . .	1902	38.961,915	10.978,030	28·18	8.637,270	<u>78·63</u>	575	67,759	19092
Belgium	1900	6.693,548	{ 1.472,953 2.269,414 ¹	<u>22·00</u> 33·90	2.135,136 ²	94·08	152	44,036	9690
Olaszország	1904	32.475,253	2.541,327	7·83	1.593,886	62·70	508	63,927	5002
Angolország	1903	41.458,721	6.987,660 ³	16·85	3.858,923 (1895-ben)	55·22	670	61,878	10429
Németbirodalom . .	1903	56.367,178	12.531,210	22·23	9.533,826	76·07	397	141,982	31864
Poroszország . . .	1898	34.472,509	6.477,253 ⁴	18·79	1.189,516	18·30	433	79,613	17959
Ausztria	1900/1	25.878,280	7.089,479 ^{5,6}	27·39	1.914,040 ⁷	26·99	425	60,890	
Magyarország . . .	1905	16.721,574 ⁸	1.056,664	6·32	807,025	76·37	413	40,488	

¹ A szavazatok mennyisége (többes szavazati rendszer).

² Kötelező szavazás.

³ Ebből 11% a többes szavazatokra esik.

⁴ Közvetett választás.

⁵ Ebből 1.993,385 kettős szavazattal bíró választó.

⁶ Részben közvetett választás.

⁷ Ebből 503,350 kettős szavazat.

⁸ A társországek nélkül, melyekre az 1874 : XXXIII. t.-cz. nem terjed ki.

Az első táblázat azt mutatja, hogy a múlt század egész folyamán és napjainkig Európaszerte egy, bár nem egyenletes, de egészében, a közel egy fokon álló gazdasági és műveltségi fejlődésnél fogva, mégis sokban összefüggő mozgalom van a választói jog terjedelmének kiszélesítése felé, mely Franciaországban és a német birodalomban már az általános és egyenlő választói jogig eljutott; a második azt, hogy a tárgyalt országok 17—28%-os választóközönsége mellett csak Olaszországban (az analfabéták abnormális száma folytán) és Magyarországon 7·83, illetőleg 6·32% a választók száma. Magyarországnak van tehát ma az u. n. kulturállamok közt a legkevesebb választója, sőt némely balkán államban is kiterjedtebb a választói jog.